

РЕЛИГИОЗНАЯ КУЛЬТУРА КАЗАХОВ

РЕЛИГИОЗНЫЕ ОРИЕНТАЦИЙ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ: ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ

Казахстан расположен на стыке трех цивилизации (исламской, конфуцианской и православной) и представляет собою зону разлома, где возможны крупные конфликты. Но, с другой стороны, следует учитывать многовековой опыт совместного сосуществования на территории Казахстана различных этносов, религий и культур. Сложный конфессиональный состав населения Казахстана отвергает идею создания этнократического и исламистского государства. Возвышение ценностей одной религии в условиях нашей республики вызвал бы раскол гражданского общества на непримиримые группировки. Поэтому курс на построение в Казахстане демократического и гражданского общества требует межрелигиозного диалога и согласия.

Ключевые слова: религиозная культура, шаманизм, тенгрианство, ислам, толерантность, межконфессиональный диалог

Введение.

Культура будет не полной, если не охватывает такую важную сферу общественной жизни, каковой является религия. Если рассматривать культуру как способ существования человека в этом мире, то в таком случае религия есть сила, сообщающая этому существованию содержательность и постоянство. Действительно, сколько бы ни говорили о совершенстве человека, вся его сущность полна противоречий: жизнь и смерть, бренность и духовность, себялюбие и альтруизм, долг и наслаждение, разрушение и созидание и т.д. Специалисты различают "народные религии", представляющие часть того или иного культурного целого (диффузные религии) и религии универсальные, не привязанные исключительно к какой-то одной этнокультуре. Народные религии выступают чаще всего как опора государственной власти. С помощью религии харизматические лидеры пытаются укрепить свою земную власть [1]. Но такое сращивание часто ограничивает личное право граждан государства. Универсальные религии (христианство, буддизм, ислам) так же стремятся к легитимности политической власти с учетом конкретных ситуаций. Они выполняют функцию поддержки и оправдания ценностей данного общества.

По нашему мнению, главная роль религии в том, чтобы привести человеческие взаимоотношения в определенный порядок; убедить, уверить людей в его могуществе и священности. В этом аспекте религия относится к первоначальным истокам культуры и охраняющей ее силе. Нужно было поставить заслон диким суевериям и дремучему эгоизму [2]. Такое ограничение заставляло преклоняться перед Создателем, могущественнейшим для отдельной личности

(поддерживающего или карающего). Страх перед его гневом или надежда на поддержку сформировали в обществе традиционную, сакральную, символическую систему обычаев. В этом аспекте огромное значение имеет ритуальная служба религии.

Архетипы традиционной религиозной культуры казахов.

Без исследования типологических сторон этого вопроса сложно будет понять подлинную казахскую культуру. Для того, чтобы убедиться в этом, достаточно обратить внимание на комментарии в сегодняшней научной и популярной литературе. Вот самая популярная точка зрения и выражающие ее словосочетания: “казахи формально приняли ислам позднее, он отрицательно повлиял на национальную культуру” (миссионерская точка зрения), “в традиционной казахской культуре больше преобладает влияние шаманизма, зороастризма, тенгрианской религии по сравнению с исламом, поэтому эти религии нужно возродить” (архаистическая точка зрения), “мусульманский менталитет преобладает у южных казахов, в других регионах ислам не был так распространен, здесь живут потомки тех, кто исповедовал буддизм, христианство несторианского толка, языческую религию” (разделяющая точка зрения), казахи приняли исламскую религию под влиянием народов Средней Азии и Поволжья” (теория внешнего воздействия), религия казахов не поднялась выше древнемифологического и ритуального уровня” (мифо-ритуальная точка зрения) [3].

Опираясь на формы овладения пространством и временем в казахской культуре, ее автохтонность и гомогенность, ареал общения, архетипы и хронотпы, хозяйственно-культурные и социальные типы можно отметить нижеследующие мировоззренческие религиозные типы: а) генотипная система религии; б) принятые извне, “пришлые” религиозные системы; в) ислам. Их соотношение было разным при различных периодах времени и исторических условиях. Обратим внимание на нижеприведенную таблицу:

<i>Пространство</i>	<i>Время</i>	<i>Хозяйствен. культурный тип</i>	<i>Социальный тип</i>	<i>Основные религиозные системы</i>
Евразийская Степь	Мифологический период	Кочевничест.	Родоплеменное общество	Генотипные религиозные системы
Евразийская степь и горно-хребтовый регион	Архетипный период	Кочевничест. и оазисное земледелие	Генотипное общество и номадические империи	Генотипная, зороастризм, буддизм, восточные

				христиане
Евразийский и афроазиатский ареалы	Цивилизован. период	Кочевничест. и оазисное земледелие	Государствен ность и генотипное общество	Ислам и генотипные религии
Центральная Азия	Традиционное время	Кочевничеств о и оазисное земледелие	Национальны й и родовой	Генотипные религии и ислам
Казахстан	Инновацион. время	Переходный тип	Колониальн. аул	Ислам

По приведенной выше таблице видим, что в древней истории преобладали генотеистические верования. Генотипической религиозной системой называется общность характерных для родоплеменной общины представлений и верований, обожествляющих предков-родоначальников и принимающих их за решающую силу во всех сферах общественной жизни. Центральный образ генотипической веры – аруах (дух предка). До сегодняшнего дня казахи поминают аруахов наравне с Богом: “О аруах, о Боже, поддержи, сохрани от бед!”. По мнению Ч. Валиханова, в критические моменты жизни казахи поминают имена своих предков. Считают, что любая удача случается с благословения аруахов [4].

Обожествление аруахов прямо связано с родовым социальным типом кочевников. У каждого рода был свой боевой клич. Как правило, в качестве боевого клича берутся имена прославившихся подвигами и патриотизмом личностей. Например, во время войны с джунгарами казахи чаще, чем имя Аллаха, выкрикивали имена Абылая, Кабанбая, Малайсары и других, когда бросались в гущу сражения.

Традиция почитания предков была тесно связана с древними религиозными представлениями. Как и другие народы, кочевники поддерживали анимистическую точку зрения о вечности и бессмертности души. У тюркских племен вместе с умершим хоронили его оружие, личные вещи и скакуна. Обычай тризны первоначально посвящался усопшим, позднее он принял характер традиционного поминания. Словосочетание “Посадил отца на коня – уважил аруахов” осталось от этого. Про не уважавшего родителя с издевкой говорили: “Посадил отца на корову” [5].

В литературе приводятся множество других примеров сочетания анимизма с генотеизмом в доисламской религиозной системе казахов. В народном представлении существовало три вида души: ет-жан, шыбын-жан, рухи-жан. После ухода человека из бренного мира его ет-жан переходит в нижний мир. Шыбын-жан улетает, покинув в виде синего огонька тело усопшего. А рухи-жан переходит к аруахам. Аруахом называли форму этого духа.

Генотипный характер имели и древние тотемистические верования тюркских народов. Про тотема – кокбори (небесный волк) говорят все тюркские тексты. Тотемистическим значением обладали кроме волка, и другие звери, являющиеся для кочевников символами силы и смелости, такие, как олень, тигр, лев, орел. По представлениям казахов, аруахи могут появляться и в тотемистическом образе. Например, Абылай хан почитал красного лиса в качестве своего аруаха. Аруахом Сыпатай батыра считался тигр. Родовые святые распространяли свое покровительство и на домашних животных. У каждого вида домашних животных был свой покровитель: у лошади – Камбар ата, овцы – Шопан ата, коровы – Зенги баба, козы – Шекшек ата, верблюда – Ойсыл кара [6].

В некоторых изданиях ученые, старающиеся найти следы зороастризма в казахской культуре, пытаются доказать, что ритуал выливания масла в огонь есть следствие влияния персидской религии. Однако корни этого ритуала лежат в глубине. Он тоже относится к одному из видов обожествления предков-родоначальников. Невеста, выливая масло в огонь, произносила “От-ана, Май-ана, благослови!” и совершала троекратный поклон в честь аруахов. В древних текстах Май-ана называли богиню плодородия и материнства Умай. В Орхоно-Енисейских письменах Умай изображается в образе попечительницы всего живого, поддерживаемого Небесным Тенгри и Жер Су (Земля и Вода), покровительницы продолжения рода.

Следы генотеистической религиозной системы можно ясно заметить и в традиционной культуре казахов. “Ант ішу” в ритуале сватания (поклесты, первоначальное значение “пить кровь”), поедание курдюка и печени, в погребальной традиции исполнения обряда, указывающего непосредственно на аруахов, поминание семи дней, сороковин, года, совершать “тул” и т.п. основаны на родовых представлениях и верованиях. Оказание поддержки или не оказание ее аруахами зависело от отношения к ним потомков. Считалось, что частое поминание аруахов, совершение жертвоприношений в их честь (если в исламе жертвоприношения совершаются только во время религиозных праздников, то кочевники совершали его в связи со значительными событиями в их жизни) порождают благоприятные для людей условия. Напротив, нарушившего генетический обычай проклинали “пусть накажет тебя аруах”. Нельзя оценивать генотипическую религиозную систему как пережиток прошлого. Например, японцы, имеющие передовую на сегодняшнее время культуру, наравне с буддизмом сохраняют генотипическую синтоистскую религию.

К религиозным системам, выполнявшим до прихода ислама важную роль в духовной культуре казахов, относятся тенгрианство и шаманизм. В последние годы об этой религиозной системе было опубликовано множество трудов, защищены диссертации. По нашему мнению, тенгрианская религия является наиболее приспособленной к нуждам кочевого хозяйственно-культурного типа религиозной системой. Пора ее расцвета совпадает со временем объединения тюркских и монгольских племен по родовому принципу и созданием ими степных империй. Интересные мнения об этом

приведены в трактате Л. Гумилева “В поисках вымышленного царства” [7]. Несмотря на то, что в тенгрианской религии генотипное мировоззрение прочно занимает место, она смогла подняться до уровня монотеистической религиозной системы. Иногда приводится как аксиома мнение о том, что шаман являлся жрецом тенгрианской религии. Трудно согласиться с этим мнением. Потому, что Небесный Тенгри не использует духов (аруахов) как баксы (шаман), не заклинает и не ворожит, он просто сообщает людям волю небес. Здесь заметно отличие от ислама. Небесный Тенгри требует от людей активности (наиболее понравившееся Чингисхану правило). В тенгрианской религии преобладают более космология и этика, чем демонология. Так повествует Марко Поло: В доме каждого человека на верхней части стены дома прибита дощечка, на ней написано имя, обозначающее Его Величества Небесного Бога. Ему подобострастно молятся, поклоняются почтительно, воздевая руки к небу, коленопреклонно просят себе благоразумия и крепкого здоровья и не просят больше ничего”.

Позднее, в связи со становлением арабо-персидско-тюркской цивилизации Небесный Тенгри превратился в синоним Аллаха. Генотипические же представления развивались наравне с исламом. Причины этого в поддержке, которое генотеизм нашел в традиционной казахской культуре (и в других родственных культурах). Типическое значение тенгрианской религии связано с тем, что она способствовала культурному единению первых кочевых империй (первый синтез). Позднее появилась на свет способствовавшая вторичному единению, поднимавшаяся до мирового уровня суперцивилизации мировая религия – ислам. Прежде чем перейти к этому вопросу, обратим внимание на оказавший огромное влияние на казахскую культуру религиозный тип – шаманизм.

Шаманизм является религиозно-культурной системой, оказавшей значительное воздействие на казахскую культуру. Некоторые исследователи говорят, что шаманизм не относится к религии, потому, что в нем нет понятия бога, он есть совершение магических действий, с опорой на гармонию между человеком и природой. Высказываются и мнения о том, что для шамана не обязательно существование сверхъестественных сил. Однако, значение проблемы в другом.

Первыми учеными, исследовавшими шаманскую религию вне увлечения экзотикой, в пределах культурного континиума, были Ч. Валиханов и Д. Банзаров. По их мнению, схожесть родовых религий с мировыми очень незначительна. Шаманизм является оригинальной традицией воздействия суеверий и верований на виртуальный (подсознательный) мир человека. Как правило, шаман действует в персоне жреца ритуальных церемоний, целителя, вызывающего для лечения дух человека, кюйши-кобызши, доводящего дух до особого состояния, медиума, умеющего разговаривать с духами. Шаманизм – практика доведения человека до экстаза на натурфилософской основе. Под покровительством духа шаман колдует, приобретает способность лечить, то есть, изгоняет другие духи, может сопроводить дух аруаха до места его успокоения.

Он – типичное проявление мистического опыта духовной культуры. Известно, что мировая культура разделяется на Запад и Восток. По нашему мнению, шаманское мировоззрение является действительно восточным феноменом, как и дзен-буддизм. В исследованиях Л. Гумилева показано, что шаманизм распространился в Центральной Азии от дальневосточных маньчжурских племен киданей. В определенный период средневековья кидани господствовали в Центральной Азии. Разделение мира на Восток и Запад – традиция историческая. Мы замечаем, что человек Востока и человек Запада по своему объективному отношению к миру принципиально отличаются друг от друга.

Камлание шамана направлено на пробуждение мира человеческого подсознания. Это – поиск способа духовного единения с безграничной внутренней сущностью. Этот способ можно рассматривать и как игру шамана. Во время игры шаман имитирует роль создателя мира, кружится вокруг человека (имитирует космос на личностном уровне), посредством мистического единения разделяет добро и зло, переносит вредные качества, удаляет зло. Во время шаманской игры само физическое тело входит в особое состояние. Многие свидетельства отмечают парапсихологические способности шаманов. Например, некоторые шаманы умели выводить изнутри организма вредную желчь. Они в совершенстве овладевали методами хирургического и гипнотического лечения. В состоянии экстаза шаман мог ходить босиком по раскаленным углям. Схожие с этим явления можно наблюдать в системе йогов и у филиппинских врачей. Еще один факт, который следует отметить, шаманская медитация-игра умело использовала воздействие музыкальной мелодии. “Исполнение кюя в шаманской религии показывает подчиненность кюя основному принципу этой религии – стремлению сдерживать смерть” (А. Мухамбетова) [8].

Нельзя рассматривать религиозные системы казахов как сменяющие друг друга типы. Как правило, в конкретных исторических периодах религиозные системы появляются одновременно друг с другом, в синкретизме. Ритуал жертвоприношения по вышеприведенной процедуре исполнялся в целях объединения участников вокруг одного определенного символа. Он являлся общественным действием символического характера, шаман же был знающим и осуществляющим его глубинное значение фигурой. Взаимоотношения шаманской системы с исламом были неоднозначными. Сформировавшийся в результате борьбы с идолопоклонством ислам с подозрением относился к генотеистическим верованиям и обвинял.

Однако, для того, чтобы народ принял его собственное мировоззрение, исламу нужно было принять духовный стержень народа. Этот процесс был двусторонним. Тенгри и священные аруахи обрели мусульманское содержание (Небесный Тенгри превратился в Аллаха, аруахи – пиров, машаихов, помощников бога, древние демоны (албасты, жезтырнак, обыр и т.п.) стали джиннами и шайтанами в исламской демонологии). Это было чрезвычайно сложным и разносторонним культурным явлением. Об изображении переходных культурных персонажей (со смешанными

генотеистическими и исламскими признаками) в духовной культуре в качестве примера можно привести множество данных из религиозных текстов и фольклора. Даже шаманизм в пространстве казахской культуры превратился в элемент ислама. Камлание шамана заимствовало элементы из суфийского действия; перед исполнением ритуала шаман совершал омовение, слово свое начинал с молитв Аллаху, пророку Мухаммеду и его халифам. Дивана, с жезлом в руке, в остроконечной шапке, украшенной лебяжьим пухом, воспринимался в народном сознании чем-то вроде баксы (шаман). Переход от исконных родовых религий к мусульманскому религиозному типу в казахской культуре охватывает многие века и проходил не в форме взаимного отрицания, напротив, в форме взаимодополнения, единения.

Народный ислам казахов.

Немало написано об исламе, насчитывающей на сегодняшний день более 1,5 миллиарда последователей. Но все-таки остановимся на некоторых вопросах особенностей исламской цивилизации. В западной науке имеются различные мифы и толкования об исламской цивилизации. Сумевший выгодно использовать технологические изменения в начале Нового Времени (индустриальное общество, рынок, промышленная революция) Запад, превратился в решающую мировую силу и стремился к установлению господства во всем мире. Действенный отпор вестернизация встретила только со стороны восточных религий. В частности, от последствий христианской экспансии по сравнению с Китаем или Японией больше пострадала исламская религия. К концу XIX века в результате крестовых походов, имперско-колониальных войн, деятельности христианских миссионеров в мире не осталось независимых мусульманских государств, кроме Турции, Ирана и Афганистана. Но, обратим внимание на одну культурно-историческую деталь: в истории не встретить ни одной этнокультурной системы, которая, несмотря на подобное давление, отказалась бы от мусульманской религии. Даже Российская империя, проводившая самую мощную культурную экспансию, не смогла уничтожить ни одну уже сложившуюся исламскую этнокультурную систему. Принятие христианской религии коренными этносами Сибири было связано со сменой древних традиционных религий.

Напротив, в средневековых мусульманских империях политика насильственного обращения в мусульманство христианских народов не проводилась целенаправленно. Потому, что согласно основному положению исламской религии, человек должен обратиться к Аллаху только по своей воле.

Из такой постановки проблемы возникает вопрос: существуют ли в исламе фундаментализм и партикуляризм (обособленность)? Конечно, сказать, что не существуют, было бы слишком легким решением. Фундаментализм является продуктом маргинального общества, в которой традиционная культура попала в кризис и которое не сумело приспособиться к новым историческим условиям. Его проявления можно наблюдать, например, в таких странах, как Иран, Афганистан, Египет, и данное явление возникает из противостояния западной экспансии. Фундаментализм –

стремление к ограничению культурного развития рамками старых форм. Исламский партикуляризм тоже относится к преувеличенно изображаемым западным мифам. По мусульманской религии, все люди, независимо от происхождения, национальности, веры, являются сотворенными милостью Бога созданиями. Даже сами верующие в Священную книгу (иудеи и христиане) не являются врагами мусульман. Как сказал аль-Фараби, они – жители “города заблудших” [9]. Другие мировые и национальные религии называются по имени их основоположников или по названию общества (христианская – Иисус Христос, буддийская – Гаутама Шакья-Муни Будда, зороастризм – Заратуштра, конфуцианская – Конфуций). Ислам не таков. Он предназначен для всех народов.

В демократическом обществе, где религия объявлено частным делом граждан, она продолжает оказывать влияние на политическое поведение граждан. Ведь даже одна и та же религия может служить основой разных политических ориентаций, так как религиозные верования существуют не в тесном виде, а комбинируясь со светской идеологией, образуют определенную систему ценностей, влияющая на политические ориентации верующих. Миллионы мусульман из всего света едут в Мекку, визиты римского папы вызывают скопление сотен тысяч верующих, буддийские праздники привлекают огромную аудиторию. Укрепляется не только универсальные религии. Ширится мода на нетрадиционные религиозные секты, различного рода магию и астрологию, восточные техники медитации. Все это следует учитывать и действовать соответствующим образом при изучении современной мировой культуры.

В гражданском обществе, где на первый план выдвигаются демократические идеалы, отношение к религиям терпимое. Религия в гражданском обществе выполняет важную роль в деле нравственного возрождения общества, в упрочении мира и взаимопонимания, в подъеме духовной культуры, в возрождении национальных традиций и обычаев. Таким образом, религия, наряду с остальными институтами гражданского общества (семья, школа, общины, добровольные организации, профсоюзы и т.д.), является средством, с помощью которого общество может заставить отдельного индивида соблюдать общепринятые нравственные нормы, благодаря чему только возможна совместная жизнь.

Заключение.

Религия, будучи важнейшей формой социокультурной регуляции человеческих отношений, по-своему решает бытийные, экзистенциальные проблемы жизни и смерти: поиск их оснований и пределов, смысла и назначения, идеала и абсолюта, рождения и смерти. Преодолевая страдания, страх и отчаяние, связанные с конечностью человеческого бытия, с неизбежными ошибками и заблуждениями относительно целей существования, религия пытается направить поиск человека к духовному совершенствованию, сохранить человеческое в человеке, спасти его душу, видеть божественное в прозаическом, вечное в преходящем.

Подчеркивая позитивные ценностные ориентиры религии в гражданском обществе, в то же время нельзя представлять ее в качестве абсолютно без проблемного феномена, разрешающего все вопросы жизни человека. В свободном обществе имеет право на существование не только религиозная вера, но и сомнения в ней, секуляризм и даже атеизм. Рассуждая о религии, ученый должен стоять в стороне и позволить людям критиковать религиозную систему или ориентировать даже самого ученого. Религиозные идеи воспринимаются здесь как форма протеста против чрезмерно рационализированного духовного мира человечества. Религия выступает в роли "сакрального текста", "спасительного круга", давая людям вполне понятные и легко выполнимые средства выхода за узкие рамки индивидуального бытия.

Но в современных условиях традиционные формы культуры и религии неизбежно подвергаются модернизации. Во всем мире происходит постепенный, но неуклонный процесс секуляризации, заключающийся в растущем разделении светской и сакральной сфер, отстранении последней от экономической и политической регуляции. Религия все больше уходит в сферу частной и личной жизни, хотя и остается важным средством регуляции межцивилизационных отношений. Некоторые ученые (например, С.Хантингтон) даже предрекают глобальное столкновение цивилизаций, основанных на конфессиональном признаке. Но последние тенденции мирового развития свидетельствуют о единении мировой культуры. Мир становится все более терпимым, толерантным и открытым.

Литература:

- 1.Акатай С.Н. Древние культы и традиционная культура казахского народа. - Алматы: КазНИИКИ, 2001. - 365 с.
- 2.Орынбеков М.С. Духовные основы консолидации казахов. – Алматы: Аркайым, 2001. – 252 с.
- 3.Габитов Х. Т., Ж. Муталипов, А. Кулсариева. Культурология. – Алматы: Раритет, 2000. – 408 с.
- 4.Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в 5 томах. – Алматы, 1985. – Т. 4. – 461 с.
- 5.Каракузова Ж.К., Хасанов М.Ш. Космос казахской культуры. – Алматы: Евразия, 1993. – 78 с.
6. Шаханова Н. Мир традиционной культуры казахов. – Алматы: Наука, 1998. – 197 с.
- 7.Гумилев Л. В поисках вымышленного царства. – Алматы, 1992, с. 18.
8. Аманов Б., Мухамбетова А. Казахская традиционная музыка и XX век. – Алматы: Дайк пресс, 2002. – 544 с.
9. Аль-Фараби. Философские трактаты. – Алматы: Гылым, 1973, на каз.яз.. – 446 с.

РЕЛИГИОЗНЫЕ ТРАДИЦИИ КАЗАХСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Доисламские традиции в религиозной культуре предков казахов.

Можно отметить нижеследующие религиозные типы казахов: а) архаические генотеистические религии; б) принятые извне, “пришлые” религиозные системы; в) ислам. Их соотношение было разным при различных периодах времени и исторических условиях.

В древней истории преобладали генотеистические верования. Генотеистической религиозной системой называется общность характерных для родоплеменной общины представлений и верований, обожествляющих предков-родоначальников и принимающих их за решающую силу во всех сферах общественной жизни. Центральный образ генотипической веры – аруах (дух предка). До сегодняшнего дня казахи поминают аруахов наравне с Богом: “О аруах, о Боже, поддержи, сохрани от бед!”. По мнению Ч. Валиханова, в критические моменты жизни казахи поминают имена своих предков. Считают, что любая удача случается с благословения аруахов.

Обожествление аруахов прямо связано с родовым социальным типом кочевников. У каждого рода был свой боевой клич. Как правило, в качестве боевого клича берутся имена прославившихся подвигами и патриотизмом личностей. Например, во время войны с джунгарами казахи чаще, чем имя Аллаха, выкрикивали имена Абылая, Кабанбая, Малайсары и других, когда бросались в гущу сражения.

Традиция почитания предков была тесно связана с древними религиозными представлениями. Как и другие народы, кочевники поддерживали анимистическую точку зрения о вечности и бессмертности души. У тюркских племен вместе с умершим хоронили его оружие, личные вещи и скакуна. Обычай тризны первоначально посвящался усопшим, позднее он принял характер традиционного поминания. Словосочетание “Посадил отца на коня – уважил аруахов” осталось от этого. Про не уважавшего родителя с издевкой говорили: “Посадил отца на корову”.

В литературе приводятся множество других примеров сочетания анимизма с генотеизмом в доисламской религиозной системе казахов. В народном представлении существовало три вида души: ет-жан, шыбын-жан, рухи-жан. После ухода человека из бренного мира его ет-жан переходит в нижний мир. Шыбын-жан улетает, покинув в виде синего огонька тело усопшего. А рухи-жан переходит к аруахам. Аруахом называли форму этого духа.

Генотипный характер имели и древние тотемистические верования тюркских народов. Про тотема – кокбори (небесный волк) говорят все тюркские тексты. Тотемистическим значением обладали кроме волка, и другие звери,

являющиеся для кочевников символами силы и смелости, такие, как олень, тигр, лев, орел. По представлениям казахов, аруахи могут появляться и в тотемистическом образе. Например, Абылай хан почитал красного лиса в качестве своего аруаха. Аруахом Сыпатай батыра считался тигр. Родовые святые распространяли свое покровительство и на домашних животных. У каждого вида домашних животных был свой покровитель: у лошади – Камбар ата, овцы – Шопан ата, коровы – Зенги баба, козы – Шекшек ата, верблюды – Ойсыл кара.

В некоторых изданиях ученые, старающиеся найти следы зороастризма в казахской культуре, пытаются доказать, что ритуал выливания масла в огонь есть следствие влияния персидской религии. Однако корни этого ритуала лежат в глубине. Он тоже относится к одному из видов обожествления предков-родоначальников. Невеста, выливая масло в огонь, произносила “От-ана, Май-ана, благослови!” и совершала троекратный поклон в честь аруахов. В древних текстах Май-ана называли богиню плодородия и материнства Умай. В Орхоно-Енисейских письменах Умай изображается в образе попечительницы всего живого, поддерживаемого Небесным Тенгри и Жер Су (Земля и Вода), покровительницы продолжения рода.

Следы генотеистической религиозной системы можно ясно заметить и в традиционной культуре казахов. “Ант ішу” в ритуале сватания (поклониться, первоначальное значение “пить кровь”), поедание курдюка и печени, в погребальной традиции исполнения обряда, указывающего непосредственно на аруахов, поминание семи дней, сороковин, года, совершать “тул” и т.п. основаны на родовых представлениях и верованиях. Оказание поддержки или не оказание ее аруахами зависело от отношения к ним потомков. Считалось, что частое поминание аруахов, совершение жертвоприношений в их честь (если в исламе жертвоприношения совершаются только во время религиозных праздников, то кочевники совершали его в связи со значительными событиями в их жизни) порождают благоприятные для людей условия. Напротив, нарушившего генетический обычай проклинали “пусть накажет тебя аруах”. Нельзя оценивать генотипическую религиозную систему как пережиток прошлого. Например, японцы, имеющие передовую на сегодняшнее время культуру, наравне с буддизмом сохраняют генотипическую синтоистскую религию.

2. Тенгрианство и шаманизм как культурная традиция

К религиозным системам, выполнявшим до прихода ислама важную роль в духовной культуре казахов, относятся тенгрианство и шаманизм. В последние годы об этой религиозной системе было опубликовано множество трудов, защищены диссертации. По нашему мнению, тенгрианская религия является наиболее приспособленной к нуждам кочевого хозяйственно-культурного типа религиозной системой. Пора ее расцвета совпадает со временем объединения тюркских и монгольских племен по родовому принципу и созданием ими степных империй. Несмотря на то, что в

тенгрианской религии генотеистическое мировоззрение прочно занимает место, она смогла подняться до уровня монотеистической религиозной системы. Иногда приводится как аксиома мнение о том, что шаман являлся жрецом тенгрианской религии. Трудно согласиться с этим мнением. Потому, что Небесный Тенгри не использует духов (аруахов) как баксы (шаман), не заклинает и не ворожит, он просто сообщает людям волю небес. Здесь заметно отличие от ислама. Небесный Тенгри требует от людей активности (наиболее понравившееся Чингисхану правило). В тенгрианской религии преобладают более космология и этика, чем демонология. Так повествует Марко Поло: В доме каждого человека на верхней части стены дома прибита дощечка, на ней написано имя, обозначающее Его Величества Небесного Бога. Ему подобострастно молятся, поклоняются почтительно, воздевая руки к небу, коленопреклонно просят себе благоразумия и крепкого здоровья и не просят больше ничего”.

Позднее, в связи со становлением арабо-персидско-тюркской цивилизации Небесный Тенгри превратился в синоним Аллаха. Древние же представления развивались наравне с исламом. Причины этого в поддержке, которое генотеизм нашел в традиционной казахской культуре (и в других родственных культурах). Типическое значение тенгрианской религии связано с тем, что она способствовала культурному единению первых кочевых империй (первый синтез). Позднее появилась на свет способствовавшая вторичному единению, поднимавшаяся до мирового уровня суперцивилизации мировая религия – ислам. Прежде чем перейти к этому вопросу, обратим внимание на оказавший огромное влияние на казахскую культуру религиозный тип – шаманизм.

Шаманизм является религиозно-культурной системой, оказавшей значительное воздействие на казахскую культуру. Некоторые исследователи говорят, что шаманизм не относится к религии, потому, что в нем нет понятия бога, он есть совершение магических действий, с опорой на гармонию между человеком и природой. Высказываются и мнения о том, что для шамана не обязательно существование сверхъестественных сил. Однако, значение проблемы в другом.

Первыми учеными, исследовавшими шаманскую религию вне увлечения экзотикой, в пределах культурного континиума, были Ч. Валиханов и Д. Банзаров. По их мнению, схожесть родовых религий с мировыми очень незначительна. Шаманизм является оригинальной традицией воздействия суеверий и верований на подсознательный мир человека. Как правило, шаман действует в персоне жреца ритуальных церемоний, целителя, вызывающего для лечения дух человека, кюйши-кобызши, доводящего дух до особого состояния, медиума, умеющего разговаривать с духами. Шаманизм – практика доведения человека до экстаза на натурфилософской основе. Под покровительством духа шаман колдует, приобретает способность лечить, то есть, изгоняет другие духи, может сопроводить дух аруаха до места его успокоения.

Он – типичное проявление мистического опыта духовной культуры. Известно, что мировая культура разделяется на

Запад и Восток. По нашему мнению, шаманское мировоззрение является действительно восточным феноменом, как и дзен-буддизм. В исследованиях Л. Гумилева показано, что шаманизм распространился в Центральной Азии от дальневосточных маньчжурских племен киданей. В определенный период средневековья кидани господствовали в Центральной Азии. Разделение мира на Восток и Запад – традиция историческая. Мы замечаем, что человек Востока и человек Запада по своему объективному отношению к миру принципиально отличаются друг от друга.

Камлание шамана направлено на пробуждение мира человеческого подсознания. Это – поиск способа духовного единения с безграничной внутренней сущностью. Этот способ можно рассматривать и как игру шамана. Во время игры шаман имитирует роль создателя мира, кружится вокруг человека (имитирует космос на личностном уровне), посредством мистического единения разделяет добро и зло, переносит вредные качества, удаляет зло. Во время шаманской игры само физическое тело входит в особое состояние. Многие свидетельства отмечают парапсихологические способности шаманов. Например, некоторые шаманы умели выводить изнутри организма вредную желчь. Они в совершенстве овладевали методами хирургического и гипнотического лечения. В состоянии экстаза шаман мог ходить босиком по раскаленным углям. Схожие с этим явления можно наблюдать в системе йогов и у филиппинских врачей. Еще один факт, который следует отметить, шаманская медитация-игра умело использовала воздействие музыкальной мелодии. Исполнение кюя в шаманской религии показывает подчиненность кюя основному принципу этой религии – стремлению сдерживать смерть.

Нельзя рассматривать религиозные системы казахов как сменяющие друг друга типы. Как правило, в конкретных исторических периодах религиозные системы появляются одновременно друг с другом, в синкретизме. Ритуал жертвоприношения по вышеприведенной процедуре исполнялся в целях объединения участников вокруг одного определенного символа. Он являлся общественным действием символического характера, шаман же был знающим и осуществляющим его глубинное значение фигурой. Взаимоотношения шаманской системы с исламом были неоднозначными. Сформировавшийся в результате борьбы с идолопоклонством ислам с подозрением относился к генотеистическим верованиям и обвинял.

Однако, для того, чтобы народ принял его собственное мировоззрение, исламу нужно было принять духовный стержень народа. Этот процесс был двусторонним. Тенгри и священные аруахи обрели мусульманское содержание. Небесный Тенгри превратился в Аллаха, аруахи – пиров, машаихов, помощников бога, древние демоны (албасты, жезтырнак, обыр и т.п.) стали джиннами и шайтанами в исламской демонологии). Это было чрезвычайно сложным и разносторонним культурным явлением. Об изображении переходных культурных персонажей (со смешанными генотеистическими и исламскими признаками) в духовной культуре в качестве примера можно привести множество

данных из религиозных текстов и фольклора. Даже шаманизм в пространстве казахской культуры превратился в элемент ислама. Камлание шамана заимствовало элементы из суфийского действия; перед исполнением ритуала шаман совершал омовение, слово свое начинал с молитв Аллаху, пророку Мухаммеду и его халифам. Дивана, с жезлом в руке, в остроконечной шапке, украшенной лебяжьим пухом, воспринимался в народном сознании чем-то вроде баксы (шаман). Переход от исконных родовых религий к мусульманскому религиозному типу в казахской культуре охватывает многие века и проходил не в форме взаимного отрицания, напротив, в форме взаимодополнения, единения.

3. Народный ислам казахов.

Немало написано об исламе, насчитывающей на сегодняшний день более 2 миллиарда последователей. Но все-таки остановимся на некоторых вопросах особенностей исламской цивилизации. В западной науке имеются различные мифы и толкования об исламской цивилизации. Сумевший выгодно использовать технологические изменения в начале Нового Времени (индустриальное общество, рынок, промышленная революция) Запад, превратился в решающую мировую силу и стремился к установлению господства во всем мире. Действенный отпор Запад встретил только со стороны восточных религий. В частности, от последствий христианской экспансии по сравнению с Китаем или Японией больше пострадала исламская религия. К концу XIX века в результате крестовых походов, имперско-колониальных войн, деятельности христианских миссионеров в мире не осталось независимых мусульманских государств, кроме Турции, Ирана и Афганистана. Но, обратим внимание на одну культурно-историческую деталь: в истории не встретить ни одной этнокультурной системы, которая, несмотря на подобное давление, отказалась бы от мусульманской религии. Даже Российская империя, проводившая самую мощную культурную экспансию, не смогла уничтожить ни одну уже сложившуюся исламскую этнокультурную систему. Принятие христианской религии коренными этносами Сибири было связано со сменой древних традиционных религий.

Напротив, в средневековых мусульманских империях политика насильственного обращения в мусульманство христианских народов не проводилась целенаправленно. Потому, что согласно основному положению исламской религии, человек должен обратиться к Аллаху только по своей воле.

Из такой постановки проблемы возникает вопрос: существуют ли в исламе фундаментализм и партикуляризм (обособленность)? Конечно, сказать, что не существуют, было бы слишком легким решением. Фундаментализм является продуктом маргинального общества, в которой традиционная культура попала в кризис и которое не сумело приспособиться к новым историческим условиям. Его проявления можно наблюдать, например, в таких странах, как Иран, Афганистан, Египет, и данное явление возникает из противостояния западной экспансии. Фундаментализм – стремление к ограничению культурного развития рамками старых форм. Исламский партикуляризм тоже относится к

преувеличенно изображаемым западным мифам. По мусульманской религии, все люди, независимо от происхождения, национальности, веры, являются сотворенными милостью Бога созданиями. Даже сами верующие в Священную книгу (иудеи и христиане) не являются врагами мусульман. Как сказал аль-Фараби, они – жители “города заблудших”.

В демократическом обществе, где религия объявлено частным делом граждан, она продолжает оказывать влияние на политическое поведение граждан. Ведь даже одна и та же религия может служить основой разных политических ориентаций, так как религиозные верования существуют не в тесном виде, а комбинируясь со светской идеологией, образуют определенную систему ценностей, влияющая на политические ориентации верующих. Миллионы мусульман из всего света едут в Мекку, визиты римского папы вызывают скопление сотен тысяч верующих, буддийские праздники привлекают огромную аудиторию. Укрепляется не только универсальные религии. Ширится мода на нетрадиционные религиозные секты, различного рода магию и астрологию, восточные техники медитации. Все это следует учитывать и действовать соответствующим образом при изучении современной мировой культуры.

В гражданском обществе, где на первый план выдвигаются демократические идеалы, отношение к религиям терпимое. Религия в гражданском обществе выполняет важную роль в деле нравственного возрождения общества, в упрочении мира и взаимопонимания, в подъеме духовной культуры, в возрождении национальных традиций и обычаев. Таким образом, религия, наряду с остальными институтами гражданского общества (семья, школа, общины, добровольные организации, профсоюзы и т.д.), является средством, с помощью которого общество может заставить отдельного индивида соблюдать общепринятые нравственные нормы, благодаря чему только возможна совместная жизнь.

Подчеркивая позитивные ценностные ориентиры религии в гражданском обществе, в то же время нельзя представлять ее в качестве абсолютно без проблемного феномена, разрешающего все вопросы жизни человека. В свободном обществе имеет право на существование не только религиозная вера, но и сомнения в ней, и даже атеизм. Рассуждая о религии, ученый должен стоять в стороне и позволить людям критиковать религиозную систему или ориентировать даже самого ученого. Религиозные идеи воспринимаются здесь как форма протеста против чрезмерно рационализованного духовного мира человечества. Религия все больше уходит в сферу частной и личной жизни, хотя и остается важным средством регуляции межкультурных отношений. Мир становится все более терпимым, толерантным и открытым.

ДІНИ МӘТІНДЕР

Әбу-Насыр Мұхаммед әл-Фараби ФИЛОСОФИЯНЫҢ ДІНГЕ ҚАТЫНАСЫ

Мейірімі мен ізгілігі мол Алланың атынан!

Дін дегеніміз – көзқарастар жүйесі мен іс-әрекеттер тізбегі және Алланың адамзат баласына салып берген қасиетті жолы. Діннің арқасында көкірегі ояу адамдардың баршасы да көздеген мақсаттарына жетуге мүмкіндік алады. Баршасы деп отырғанымыз – тайпалар мен қалалар, ал кей жағдайларда ол белгілі бір халықты немесе сан-алуан халықтарды қамтуы да ғажап емес.

Егер ел билеуші шынайы қайырымдылықтың жаршысы бола білсе, онда оның халықты басқарудағы басшылық қызметі де сан-алуан жақсылық істерге толы болады. Дәл осындай игілікті мақсатты ойдағыдай жүзеге асыра білгенде ғана елбасының өзі де, оның қоластындағы әрбір адам да шексіз бақытқа кенеледі, ал мұндай жағдай нағыз бақыттың өзі болып саналады. Міне, сонда ғана дінді қайырымдылықтың діні деп атауға болады.

Ал ел билеуші надандықтың жолына түссе болғаны, ол міндетті түрде өзінің ойындағы арам пиғылдарын жүзеге асырудың жолдарын қарастыра бастайды. Сөйтіп, оның қызметінде билік пен мансап, тәкаббарлық пен намысқойлық, байлық пен масайраушылық басты орынға шығады. Дәл осындай жолға түскен ел билеуші шын мәнісінде бақытты болмаса да, өзін тым бақытты сезінеді. Мұндай ел билеуші тікелей өзіне бағынышты адамдардың көмегі арқасында өз үстемдігін баянды етіп қана қоймай, оны одан әрі нығайта түсуге жанталасады. Алайда ел билеуші халқының қолын берекеге жеткіздім деп есептегенімен де, шын мәнісінде бұл игі мақсат жүзеге аспаған күйінде қалып қояды. Мұндай пиғылдағы ел билеушілер, әдетте, басқалармен салыстырғанда өздерін ерекшеміз деп санайды.

Жаңылыстар мен қателіктерге ұшыраған ел билеуші өзінің халықты басқарудағы қабылеттері мен даналық қасиеттерінің жоғары екендігіне шек те келтірмейді. Дәл осылай болмаса да оның өзі де, одан қалды оның қоластындағылар да дәл осылай ойлауға мәжбүр болады. Мұндай жағдайда ел билеушінің өзі де, оның елі де шынайы бақытқа қолдарын жеткізбесе де, оны сезінгендей күй кешеді. Халықты басқарудың дәл осы сипаттағы жолдарын жалғандыққа негізделгеніне қарамастан, бағынышты халық оны көп жағдайларда сезінбей де қалады. Сондықтан да болар олар ел билеушінің бойында рақымшылдық пен даналық қасиеттердің мол екендігіне кәміл сенеді. Мұндай көзбояушылықты билеуші де, оның қарамағындағылар да жан-дүниесімен нағыз бақытқа санайды. Сөйтіп, олар да ел билеушіні қолдау арқылы оның көкейіндегі надандық пен білімсіздіктен туындағын мақсаттарының кейбіреулерінің орындалуына да жағдай туғызады.

Ал рахымшыл билеушінің халықты басқаруы (Бірінші) Аллатағаланың нұрлы шапағатынан туындаған ақиқатпен, жаңалықтармен тікелей байланысты болып келеді.

Ізгілікке негізделген діннің қызметі мен көзқарастары діни жаңалықтардың мән-мағынасымен айқындалады. Мұндай үрдістер орын алған екі тәсілдің біреуі, немесе олардың екеуі арқылы да жүзеге асырыла береді. Олардың ең алғашқысы – Құдыреті мол Алланың жіберген қағидалары болып табылады. Ал екінші жағдайда ел билеушінің басқарушылық қызметі мен іс-әрекеттері Жаратқаниемнің құдыреті арқылы келіп жеткен күштердің көмегімен айқындалады. Сөйтіп, Алланың көрсетіп берген қасиетті ізі ел билеушінің ізгілік пен рақымшылдыққа негізделген көзқарастар мен қызметпен айналысуына даңғыл жол ашып береді. Мұндай жаңалықтар негізінен бірінші тәсілмен, ал кейде екінші тәсіл арқылы да ойдағыдай жүзеге аса береді.

Теориялық ғылым Алланың өз ықыласы ауған пендесінің бойында күш-қуаттың қалай туындайтынын жан-жақты түсіндіруге тырысады.

Ізгілікті діннің көзқарастары теориялық көзқарастар және ерік-жігер көзқарастары болып екіге бөлінеді. Теориялық көзқарастар Алланың, рухани адамдардың Аллаға деген қатынастарын, олардың рухани-адамгершілік қасиеттерін және әр адамның жағымды-жағымсыз қылықтарын, іс-әрекеттерін сипаттайды. Теориялық көзқарастар сонымен қатар дүниедегі ең алғашқы денелердің пайда болуы мен жоғалуын, олардың жаңа денелердің пайда болуына негіз болғандығын, немесе соңғылары алғашқы денелерден қалайша шыққандығын, одан қалды олардың аралық қатынастарын, өзіндік құрылымын және өзара байланыстарының заңдылықтарын жан-жақты түсіндіреді.

Бұл денелерде болып жатқан өзгерістердің барлығы да әділеттілікке негізделгендіктен, мұндай табиғи өзгерістерде әділетсіздікке жол да берілмейді.

Теориялық көзқарастар дүниедегі әрбір зат атаулының Құдыретті Алла мен рухани адамдарға деген қатынастарына дейін қарастырады.

Одан кейін адамның пәни дүниеге келіп жаратылуы және оның жан мен ақыл-ойға ие болуы, Аллатағаланың шапағаты мен рухани адамдар арқылы берілген адам бойындағы адамгершілік қасиеттермен қатар, оның жарық дүниеде алатын орны сипатталады.

Теориялық пікірлер мен көзқарастар пайғамбарлық пен оның мән-мағынасын, ғылыми жаңалықтардың шығуы мен оның түрлі құбылыстарын суреттейді. Олар ажал мен о дүниелік ғұмырға, өнегелі және ізгі ниетті адамдарға ғана тән шат-шадыман бақытты өмір мен ұждансыз-арам, ар-ұяттан безген адамдар ұшырайтын азапты өмірге де сипаттама береді.

Ал еркін-жігерлік пікірлер мен көзқарастар о дүниедегі дәл осындай билеушілер қарамағындағы халықтардың хал-жағдайынан хабардар етеді.

Ерік-жігер көзқарастары білімсіз адамдарға өз өктемдігін көрсетіп отырған ар-ұяттан безінген ел билеушілер мен басшыларға және өткен замандарда өмір сүріп, тағдыр талқысының салдарынан адасқан кейбір көсемдерге де сипаттама береді.

Олар тіршілікте жіберілген қателіктер мен жамандықтарға байланысты тиісті жаза белгілеуде, әрбір адамның ізгілікке толы жан-дүнеисінің жақсылық пен жамандыққа икемділік танытуын да ескереді.

Дін қарастыратын сан-алуан заттардың қасиеттері міндетті түрде қала тұрғындарының, ел басшылары мен қызметшілерінің Алла белгілеп берген олардың қоғамдағы алатын орны мен қалыптасқан қарым-қатынастарына да, одан қалды өз арасындағы келіспеушілік пиғылдарына да тән болу керек. Сондықтан да әрбір пенде Аллатағала белгілеген қасиетті жолдан таймай, оның адмгершілікке бағытталған қағидаларын басты назарда ұстауы қажет.

Сонда ғана осы айтылған қағидалардың бәрі де діннің құндылық қасиетерін қалыптастыра алады.

Алланың құдыреті мен ұлылығын дәріптейтін іс-әрекеттер мен оң пікірлер басты орынға шығады. Одан кейінгі орынды өткен замандарда өмір сүрсе де өздерінің шексіз рахымшылдығымен, адамгершілік қасиеттерімен танылған пайғамбарлар мен ізгі ниетті ел басшылары мен әділетті көсемдер иеленеді.

Олардан соң заманында өздерінің жат қылықтарымен әйгілі болған, өмір ағымында адасып, жағымсыз түрлі қылықтарға бой ұрып, күнәға батқан ел билеушілерінің, абыройсыз басшылар мен адасқан көсемдердің іс-әрекеттері келіп туындайды.

Одан соң қай заманда болса да өздерінің адал да, орынды қылықтарымен, айшықты пікірлерімен ерекшелетін қайырымды ел билеушілер, өнегелі басшылар мен әділетті көсемдер басты орынға шығады.

Дәл осындай қылықтар мен пікірлер жүйесінен кейін барып қана қала тұрғындарының өзара қарым-қатынастары және әрбір адамның өзіндік іс-әрекеттері және оның басқа адамдармен қарым-қатнастарының деңгейін анықтау керек болады.

Ең соңында бұл іс-әрекеттердің әділдігін анықтау қажеттігі келіп туындайды.

Осы айтылған қағидалар сайып келгенде рахымшыл діннің мән-мағынасын құрайды.

Дін мен сенімнің синонимдер екендігі сияқты шарифат пен сунна да синонимдер болып көрінеді.

Адамдардың көпшілігі үшін шарифат пен сунна діннің салып берген ізгілікке толы жолымен айқындалатын іс-әрекеттермен сипатталады. Олай болса айқындалған көзқарастарды шарифат деп атауға болады. Сонда ғана шарифат та, дін мен сенім де синонимдер болып саналады.

Дін негізінен екі бөлімнен тұрады. Олар: көзқарастарды қалыптастыру және адам қылықтарын айқындау.

Қалыптасқан көзқарастардың алғашқы түрі дінде екіге бөлінеді. Оның алғашқысының көмегімен діннің мән-мағынасын білдіру мен дәлелдеуге қол жеткізсек, ал екіншісінің көмегімен дін жолын қуушылардың қылықтарын айқындауға мүмкіндік аламыз.

Ізгілікті дін арқылы айқындалған көзқарастар ақиқат тәрізді, немесе нағыз ақиқат екендігі даусыз.

Ал ақиқат дегеніміздің өзі әр адамның білімділігі мен табиғи қасиеттерінің арқасында көз жеткізген өмір шындықтары болып табылады.

Шын мәнісіндегі табиғи қасиеттеріне де, өмірден алған біліміне де сенімсіздік танытушылық жағдайына түсіп, көзқарастардың алғашқы түрімен қаруланбаған кез келген дін сияқты, көзқарастардың дәл осы сипатындағы екі түріндегі қасиеттерден алшақтық танытқан дін де адасушылық пен қателіктерге бой ұрады.

5. Ізгілікті дін философия тәрізді теориялық және тәжірибелік болып екіге бөлінеді.

Ойшылдық теориялық философия дегеніміз – адамның танып білген, бірақ толық жүзеге асыра алмағандары болып табылады.

Ал тәжірибелік философия адамның танып-білуі арқылы ойдағыдай жүзеге асырған игі мұраттары. (Дәл діндегі сияқты).

Діннің тәжірибелік бөлімі толығымен тәжірибелік философияның құрамына кіреді. Осыдан келіп дін саласында тәжірибелік сипат келіп туындайды. Оның басты қасиеті – тәжірибе арқылы айқындалып, белгілі бір тұрпатқа ие болған тұтастық болып саналады.

Алдын ала болжанған істерге басшылық жасау айқындалмаған істерге қарағанда мағыналы болатындығы ақиқат. Бұл жағдай “жәй адамға” қарағанда білімді “жазғыш адамның” мәндірек болатыны сияқты. Демек, ізгілікті шарифаттар (қағидалар) тәжірибелік философияның құрамына кіріп, оның тұтастығын ойдағыдай қамтамасыз етіп отырады.

Діннің теориялық қағидалары теориялық философияда дәлелденген және осы себептен де дін оларды ешбір дәлелсіз-ақ қабылдаған.

Демек, дінді құрайтын екі бөлім де философиядан алынған.

Олай болса ғылымның саласы немесе ғылымнан алынған белгілі бір нәрсе жайында сөз болғанда оның екі түрінің қалыптасқандығын аңғарамыз. Оның алғашқы түрінің аясында ғылыми аксиома ретінде алынған дәлелдемесі болуы мүмкін, немесе ғылыми тұрғыдағы тұтастыққа ие болғандықтан ол заттардың өмір сүру себептерін түсіндіріп беру қасиетіне де ие болады.

Бұдан туындайтын ой: философияның тәжірибелік бөлімі белгілі бір жағдайда қол жеткізілетін мақсаттар немесе кез келген себепші заттарға байланысты айқындалған іс-әрекеттердің өзіндік жағдай-жапсарларын түсіндіріп береді.

Егер заттар жайындағы ғылым дәлелдемелі ғылым болып табылатын болса, онда ол ізгілікті діннің белгілеген іс-әрекеттерін бұрынғыдан да айқындай түседі.

Демек, философия ізгілікті діннің мазмұнының ақиқаттығын растайтын болғандықтан оның жүйесіне тікелей қатысты ел басқару ісімен айналысу да философияға бағынышты да, байланысты да болып келеді.

6. Егер диалектика ерекше күшті дамыған интелектіні анықталған дәлелдермен немесе олардың көпшілігімен қамтамасыз етпеген, ал діни уағыздар көп жағдайларда сол айтылған уағыздардың өрісіне кірмейтін және диалектика қарастырмайтын түбегейлі мәселелерді негіздемеген жағдайда ізгілікті дін өз болмысында философияға тән болмай және діни қағидаларды тек философия арқылы түсінетін адамдарға арналмаған болып шығады.

Діннің қағидаларын танып-біле отырып оны жан-дүниесімен қабылдаған адамдардың көпшілігі өзінің дінге берілгендігі мен табиғи көңіл-күй жағдайына сай діни ұстанымдар ұсынып, белгілеген қағидаларды мүлтіксіз орындайды және өз жағдайына байланысты атақ-даңқ пен молшылықтың қадыр-қасиетін білетіндер де осы көшке қосылады. Осы себептен де диалектика мен діни уағыздар азаматтардың діни көзқарастарын жетілдіруде, осы бір қасиетті діни қағидаларды олардың жан-дүниесіне орнықтыруда ұлы қызмет атқарады.

Диалектика мен діни уағыздар алдамшы сөздермен және қисынсыз іс-әрекеттері арқылы азаматтарды адасушылықтан қорғайтын сенімді қапқан болып табылады.

7. Бірінші елбасына іс-әрекеттердің барлығын болмаса да, олардың денін нақты дәлелдеу мен шегіне жеткізу жүктеледі. Кей жағдайларда дәлелденген қағидаларды тегіс жетілдірудің қажеттігі болмай қалатын кездері де болады. Кейбір іс-әрекеттердің дәлелденіп немесе дәлелденбеуінің объективті себептері де болады. Олар төмендегідей болып келеді: алғашқы жағдайда күтпеген жерден соғыстың басталып кетуі немесе басқа шұғыл түрде қолға алуға тура келетін істердің туындауынан іс-әрекеттердің жиынтығын айқындау қажеттігі болмай қалады. Мұндай жағдайдың орын алуы елбасының өмірден өтіп кетуіне тікелей байланысты болады. Сонымен қатар елбасының мұндай істерді шешуіне мұрындық болатын белгілі бір қажеттілік туындап, өтініштер жасалғанда, немесе кейбір мәселені шұғыл түрде шешу қажет болғанда ғана дайындайды. Сонда ғана ол қалыптасқан түрлі себеп-салдарлардың байыбына бара отырып өзінің іс-әрекетіне сай келетін заңдар шығарып, тәртіптер орнатады. Елбасы шешетін келелі істер оның мемлекетті басқару кезеңінде және ол басқарған елде туындамауы да ғажап емес. Сондықтан да сол елдегі өз уақытында шешілмеген кейбір келелі істердің елеусіз қалып та қоюы мүмкін, ал олар өз кезегінде қалыптасқан жағдайларға байланысты өз шешімін күтері сөзсіз. Міне, сонда елбасы қажетті мемлекеттік істерге байланысты заңдар шығарудың орнына, сол істерді нақты

тұрғыдан шешудің жолдарын қарастыруда өз білімділігі мен ақыл-ойына арқа сүйейді. Соның нәтижесінде алғашқы елбасының орнына келер ізбасарының түпкілікті мәселелерді шешудегі қадамына даңғыл жол ашылады. Ең бастысы, жарық көрген заңдар атқарылатын істерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Ал белгіленген мақсатқа сай шешілмей қалған мәселелерді жүзеге асыру болашақ елбасының үлесіне тиеді. Өз кезегінде жаңа басшы зерделі және саналылық сияқты қасиеттермен қарулана отырып, өз қызметінің бағдарламасын жасап, түрлі заңдар шығарады және оларды қала халқының игілігіне айналдырады. Ол өзінің қоғамдық істерін тыңғылықты ұйымдастырады, олар бойынша қажетті заңдар шығарады және олар бойынша болашақта жүзеге асар ауқымды проблемаларға да ерекше назар аударады. Өйткені, ол “өз орнын басар адам атқарылар істерді ойдағыдай жалғастыра алады” деген сенімнің жетегінде болады.

8. Егер елбасы өмірден өткеннен кейін оның бастаған келелі істерін одан әрі жалғастыра алуға қабылетті орынбасары болса, онда ол кезеңде жүзеге аспаған келелі істерді өзінің басты назарында ұстайды және кез келген мәселені ойдағыдай шешудің тың жолдарын қарастырады. Ол сонымен қатар бұған дейінгі елбасы шығарған заңдарға өзіндік өзгерістер енгізеді. Ең бастысы, қабылданатын заңдардың замана талаптарына сай болуын қадағалайды. Ол мұндай қадамға барғанда өзіне дейінгі болған елбасының қателіктерге бой ұрғандығын баса көрсетуді көздемейді, қайта ол басшының мемлекет мүддесіне сай келетін игілікті істерін одан әрі жандандыруды мақсат етеді. Сөйтіп, кезінде жүзеге аспаған, бірақ сол кезеңдегі замана талаптарымен өзара үндестік табатын басты міндеттердің ойдағыдай жүзеге асуына мүмкіндік туады.

Сонымен қатар екінші елбасының орнын басқан үшіншісі де, одан кейінгі төртіншісі де қандай істі шешуде де көрегендік танытып, өз билігі кезінде шешілуге тиісті мәселермен қатар өз орынбасарлары үшін әлі де болса анықталмаған мәселелерге де үлкен мән беруі қажет. Міне, сондықтан да елбасы өзінің алдындағы немесе өзінен кейінгі елбасыларының мемлекеттік істеріне мәнді өзгерістер енгізеді, өйткені алдыңғы оның алдындағы әмірші де көзінің тірсінде дәл осындай әрекеттер жасаған болар еді.

9. Ал өздерінің шыншылдығымен ерекшеленген ізгі ниетті ел билеуші көсемдердің өздеріне сай келетін ізбасарлары болмаған жағдайда билік басына келген көсем алдыңғы жол салушы билеушінің кезінде қалыптасып, уақыт сынынан өткен тәртіптерді сол қалпында сақтауға тырыса отырып, қарама-қайшылықтарға жол бермегені абзал. Ол өзіне беймәлім, түсініксіз жағдайларға тап болған сәттерінде өзіне дейінгі елбасының дәл мұндай әрекеттерге бару себептерінің сырын ашуға тырысады. Мұндай жағдайда ол фикх /2/ жасауы қажет. Сөйтіп, соның нәтижесінде әрбір адам тіпті шарифаттың өзі де қарастырып, анықтамаған заттардың кейбір қасиеттерін танып-білуге мүмкіндік алады. Мұндай өмірлік айқындамалар шарифатты құрастырушының барлық діндерге байланысты белгілеген мақсаттарына да сай келуі

қажет болар. Өз кезегінде мұндай игі мақсаттар халықтың мүддесі үшін шығарылған заңдар арқылы жүзеге асып отырады.

Ізгілікті діннің көзқарастарын анықтап және оларды тексеруге болмайды, өйткені ізгілікті діннің өзі де табиғатына сай ізгілікті қағидаларды өз бойына сіңіре де біледі. Дәл осылай ойлаған әрбір адам заңдар мен фикхтың тамаша білгірі болып саналады.

10. Ал көзқарастар мен іс-әрекеттердің анықтамасын енгізген жағдайда фикх түрлі көзқарастар мен іс-әрекеттерге байланысты екі бөлімге бөлінеді. Факих /3/ шарифатты құрастырушының адамның іс-қылықтарын айқындауға байланысты жариялаған қағидаларының негізінде іс-қылықтарға байланысты жинақталған білімді жете игереді. Сөйтіп, іс-қылықтарды айқындау шарифатты құрастырушының діни қағидаларына немесе оның жеке басының қылықтарына байланысты жүзеге асырылады. Демек, адамның өмірдегі әрбір қадамы осы қағидаларға сай болуы керек.

Егер факих өз заманының талабына сай келетін шарифатпен таныс болса және шарифаттың кейбір өзгерген қағидаларынан хабардар болса, ол бұл мәнді өзгерістерге сүйене де білуі керек.

Егер ол алғашқы елбасының уағыздарының мән-мағынасы мен азаматтардың ұстанатын салт-дәстүрлерінен толық хабардар болса, онда өз заманының талаптарына сай заттардың белгілерін анықтауға мүмкіндік алады және бұл анықтамаларды кейіннен өзіндік белгілері бар басқа да заттарға қолданыс таба алатындығына көз жеткізеді. Бұл орайда алғашқы берілген анықтамаларды бойына сіңірген заттарды да естен шығармаған дұрыс болып табылады.

Сонымен қатар кейбір заттардың өз аттарынан басқаша да аталатындықтарын ескерген де жөн болар. Бұл жағдайда белгілі бір атқа ие болған заттың мән-мағынасын тез арада түсінуге толық мүмкіндік аламыз. Оның тағы бір пайдасы – зат жайында мағлұмат берушінің не айтқысы келетіндігін және оның негізінен және жалпы тұтастай алғанда қандай тиімді әдістерге жүгінгендігін түсінуге тез арада қол жететіндігі.

Белгілі бір зат туралы мағлұмат беретін адамның затқа байланысты қолданған аты негізінен және жалпы тұтастай алғанда сол заттардың тек қана өздеріне ғана тән белгілерінен хабардар етеді. Оның арқасында факих салт-дәстүрлерге жататын істердің қанығына жете түсінуге мүмкіндік алады.

Сөйтіп, ол затқа ат қою арқылы заттардағы қажеттілік пен қажетсіздіктің өзара ұқсастықтары мен айырмашылықтарын түсіне білу қабылетіне ие болуға, оның табиғи қасиеттері жайындағы мәліметтердің құндылықтарын айқындауға және шарифатты құрастырушының бұл жайында айтқан ойларының мән-мағынасын ой елегінен өткізуге мүмкіндік алады.

Егер ол шарифатты құрастырушыны көрмесе, не болмаса оның айтқандарынан бейхабар болып, оның өмір сүрген заманының төл пендесі бола алмаса, одан қалды оның ізбасарларымен қарым-қатынастар жасамаса, немесе ол

жайындағы мәліметтерден мүлде хабарсыз болса фатих толыққанды ойларын жеткізе де алмайды. Бұл мәліметтер жазылып, жазылмағандығына қарамастан әрі белгілі, әрі тексерілмеген мәліметтер болып шығады.

Көзқарастар жүйесімен жан-жақты айналысатын фатих адамның тіршіліктегі іс-қылықтарымен шұғылданатын фатихтың біліп-түйген тұжырымдарынан да хабардар болуы қажет.

Адамның іс-қылықтарының фикхы азаматтық заңдылықтарды қамтитын болғандықтан, фикх – азаматтық ғылымның бір бөлігі болып табылады және тәжірибелік философияның құрамына кіреді. Іс-қылықтар фикхы теориялық философияның құрамына кіретін белгілі бір бөлігін, немесе теориялық философияға жататын заттардың абстракциясын қамтиды. Демек, фикх – теориялық философияның бөлігі болып табылады және теориялық ғылымның құрамына (құрамдас бөлігі) кіреді.

11. Азаматтық ғылым ең бірінші кезекте бақыт дегеннің не екендігін зерттейді: ал бақыт атаулының екі түрі болады. Оның алғашқысы – сыртай қарағанда бақыт болып көрінгенімен де, шын мәнісінде нағыз бақыт болып табылмайтын түрі. Ал екіншісі – өзінің мәнділігімен ерекшеленіп, ешқашанда айырбастауға болмайтын шынайы бақыт. Бұл дүниеде де, о дүниеде де жүзеге аспайтын бақытты – шектелген бақыт деп атаймыз. Ал сырттай қарағанда бақыттылықтың сипаттары болғанымен де, шын мәнісінде нағыз бақыт болып саналмайтын бақыттың түрін байлықпен, шат-шадыман өмірмен, атақ пен даңқпен және дүниеқұмарлыққа бой ұрушылыққа бой ұрумен теңестірілгендіктен оны халық игілігі деп те атайды.

12. Одан кейін азаматтық ғылым танып-білу және үлгі өнегелілік мақсатында адамның қылықтарын, өмір салтын, әдет-ғұрыптарын, мінез-құлықтарын, ерік-жігер қабылеттерін зерттейді.

13. Одан кейін азаматтық ғылым осы аталған қасиеттердің барлығына да ие болып, оны толықтай ұстана білуге бірде-бір адамның қол жеткізе алмайтындығын анықтайды. Шындығында да, олар бүкіл қоғамның тыныс-тіршілігінде кеңінен көрініс тауып, өмірдің сан салаларында қолданысқа түседі. Азаматтық ғылымның пайымдауынша, егер осы аталған қасиеттер адамдар арасында кеңінен таратылған жағдайда олардың тым болмаса бір түріне ие болған адам басқа да қасиеттерімен ерекшеленетін екінші бір адаммен де өзара байланыста болады. Дәл осы сияқты екінші адам да басқаша өзіне ғана тән қасиетерді жинақтай білген үшінші адаммен өзара байланысқа түспей тұрып, өз бойына жинақтаған қасиеттерін барынша пайдалана да алмайды.

Сонымен қатар қоғамда өзіндік қасиеттерге ие болатын әрбір қоғам мүшесімен қарым-қатынас жасамай тұрып, өзінің алдына қойған мақсатына жете алмайтын адамның болуы да әбден мүмкін. Оның айқын дәлелі мынандай. Мысалы, егіншілік кәсіппен шұғылданған диханшы ағаштан осы кәсіпке қажетті ағаш құралдарын жасайтын ағаш

шеберімен, немесе темірден жасалған құрал-саймандармен қамтамасыз ететін ұстаман, одан қалды өгізді өсіретін бақташымен бірлесіп, өзара кәсіптік қарым-қатынастарда болмаса ол адам өз ісінің жемісін тата да алмайды.

Аталған ғылым саласы (азаматтық ғылым) сан-алуандығымен ерекшелетін белгілі бір іс-әрекеттер мен ерік-жігер қасиеттер және олардың сан-алуан түрлері үлкен қауым мүшелерінің немесе оның үлкен топтарының арасында таралмаса өз мақсаттарына жете алмауы да мүмкін екендігін дәлелдеп береді.

Адам денесінің бірқалыпты қызмет атқаруында оның дене мүшелерінің бір-бірімен тығыз байланыста болуы қандай табиғи қажеттілік болса, қауым алдындағы ортақ мақсатқа жетуде қауымның әрбір тобы да басқаларымен қалыптасқан қарым-қатынастарды жан-жақты дамыта білуі де өмірлік сұраныс болып табылады. Сондықтан да, қауым мүшелері бір-бірімен көршілес тұрғандары дұрыс болар деп ойлаймыз. Мұндай жағдайда олардың мекен-жайлары да көршілес орналасады. Өз кезегінде қауымдар мәдениетті, мәдениетсіз және т.б. түрлерге бөлінеді.

14. Азаматтық ғылым үй-жайын салып, бұл өмірде игілікке қол жеткізіп және о дүниеде де шынайы бақытқа кенелуге себепкер болатын қалалар мен түрлі әлем халықтарының арасында қалыптасып, таралған өмір салтының, салт-дәстүрлер мен қабілеттердің аталған қасиеттерден ада өмір салтынан, салт-дәстүрлерден және қабілеттерден елеулі айырмашылықтары да бар екендігінен хабардар етеді.

Шексіз бақытқа жетуге дәнекер болатын өнегелі өмір салты, салт-дәстүрлер мен ерік-жігер қабілеттері өздерінің мән-мағынасы жағынан шынайы әдемілік пен ізгіліктің, игіліктің қайнар бұлағы болып табылады.

Ал мүлде қарама-қарсылық сипатында жасалынатын қылықтар мен қабілеттер сырт көзге ізгілікті және әдемі болып көрінгенімен де, шын мәнісінде мұндай қасиеттерден жүрдай болып келеді. Оларды зұлымдықтың санатына кіргізетіндігіміз де осы себептен болар.

14 а). Азаматтық ғылым жекелеген қалада немесе қалаларда, белгілі бір халық пен түрлі халықтардың арасында тараған қылықтар мен қабілеттер өзара түсіністік аясында қалай қолданылатындығын түсіндіріп береді. Мұндай жағдай бұл қылықтар мен қабілеттер ынта-жігерді қолданумен қатар оларды тұншықтырып, өшірмей қоғам өміріне берік орнықтыруды мақсат еткен билік кезінде орын алады.

Мұндай өмір салты мен қабілеттерді сақтай білуді барынша дәріптеуге мүмкіндік туатын билік кезінде белгілі бір кәсіппен айналысудағы қабілеттілік пен күш-қуаттың арқасында туындайтын іс-әрекеттерді бұл қасиеттер нығайтып, одан әрі арттыра түседі.

Мемлекеттік келелі істерді жүзеге асыру билеушінің құзырында болғандықтан олармен тек қана ел билеушінің өзі айналысады. Оның қызметінің басты саласы – саясат болып табылады. Оның аясында жоғарыда аталған тұрмыс салты мен қабілеттерді қалалар мен халықтар арасында орнықтырып және оларды көздің қарашығындай сақтауға мүмкіндік

беретін hareketтер жүзеге асырылуы қажет. Өз кезегінде саясат hareketтердің сипатын жете білуді қажет етеді. Сонда ғана қылықтар мен қабілеттерді жетілдіріп, ал одан кейін оларды тұрақтандыруға мүмкіншілік туады.

Шексіз бақытқа қол жеткізуге және оны барынша сақтай білуге мұрындық болатын өмір салты мен қабылеттерді ойдағыдай дамыта алатын билік – ізгілікті билік болып табылады. Олармен айналысу ізгілікті қызмет санатына жатады. Мұндай саясатпен айналысушы қала мен халық ізгілікті қала мен халық болып есептеледі. Ал осы қаланың немесе халықтың бөлшегі болып табылатын әрбір адам ізгілікті адам дәрежесіне жетеді.

Алайда өзінің басты мақсатын нағыз шексіз, тек қана шексіз бақытқа жетуді мұрат тұтпай, сырттай қарағанда халыққа игілікті болып көрінетін шексіз бақыттың кейбір көріністерін ғана жүзеге асырумен ғана шектелетін билікте ізгілікті сипат бар деп айта алмаймыз. Сондықтан да оларды білімсіз, көргенсіз саясат немесе іс-әрекет деп қарастырамыз. Олай дейтініміз, тіпті ежелгі заманның адамдарының өздері де патшалар ізгілікті биліктің жаршысы болулары керек деп санаған.

Мәдениетсіз қылықтар мен қабілеттерге жол беретін қала мен халықты мәдениетсіз қала мен халық деп атайды. Бұл қаланың бөлшегі болып табылатын тұрғылықты адам да өзінің жағымсыз қасиеттеріне қарай мәдениетсіз, білімсіз адамдар қатарына қосылады. Дәл осындай сипаттағы билік қалалар мен халықтар арасында атақ құмарлық, әйел жандылық немесе тілемсектік пен тойымсыздықтан туындайтын жаман қасиеттердің белең алуына байланысты бірнеше түрге бөлінеді.

Ізгілікті қаланың кейбір тұрғындары өздерінің не болмаса басқалардың еріктері бойынша дәл осындай қаларды қоныстануы да мүмкін. Бірақ, жануардың бір түріне екінші жануардың аяғын әкеліп салған сияқты ізгілікті қаланың кез келген тұрғыны мұндай жерде өзін мүлде жат сезінеді. Өз кезегінде ізгілікті қалаға қоныс аударған мәдениетсіз қаланың адамы да дәл осындай көңіл-күйді басынан кешіреті сөзсіз. Ол жануардың, жануар болғанда ізгілікті жануарға айналатындай жағдайға душар болады. Міне, сондықтан да мәдениетсіз қалада тұруға мәжбүр болған ізгілікті азаматтар адамгершілік қасиеттердің таяздығына байланысты ізгілікті қалаға қоныс аударуға дайын тұрады.

14 б. Ізгілікті ел билеушілік бір-біріне тән екі түрге бөлнеді. Алғашқы сипаттағы билік кезінде ең бірінші кезекте бұрынғы кезде орын алмаған болса қалада немесе халық арасында ізгілікті өмір салты мен қабылеттер барынша орнықтырылады, сөйтіп қала мен халық надандық өмір салтынан ізгілікті өмір арнасына бет бұрады. Кімде кім елді дұрыс басқара білсе, сол бірінші басшы болып саналады. Біріншіге жатқызылатын билік барысындағы жүзеге асырылатын іс-әрекеттердің баршасы оның табиғатына тән болады. Мұндай басшыны сунна бойынша басқаратын басшы, билеуші деп атайды және басшылық қызметі сунна бойынша жүзеге асырылады.

Ел басқарудың алғашқы ізгілікті сабағы қалалар мен халықтар арасындағы ізгілікті тұрмыс салты мен ізгілікті қабылеттерді орнықтыруды, оларды жан-жақты насихаттауды және мәдениетсіз өмір салтының келеңсіз көріністерінен сақтануды қамтамасыз ететін іс-әрекеттерден тұрады. Ал соңғы аталғандарды ізгілікті қаланың жоюға міндетті дерттері деп те қарастыруға болады. Ізгілікті сабақты адамның денсаулығын нығайтып, оны сақтай білу арқылы түрлі ауруларға қарсы тұра білетіндей жағдайға жеткізетін білімді меңгере білген медицина сабағымен салыстыруға да болар.

14 в. Ғылымның пайымдауынша, әрбір дәрігер дұшпандыққа қарсы дұшпандықты, ыстыққа – суықты, сары безгекке – сұлының немесе тамаринданың суларын қарсы қоя білуі қажет. Бұл аталған үш қағида басқаларға қарағанда әлдеқайда жалпылама сипатта болып келеді. Жоғарыда аталғандардың ішіндегі ең жалпыламасы – “дұшпандыққа қарсы дұшпандықты қарсы қою керек” деген, ал жекеше сипаттағы – “сары безгекпен сұлының суы арқылы күресу керек” деген қағида болып табылады. Ең соңында “ыстыққа суық қарсы тұрады” деген қағида жалпылама мен жекешенің бел ортасынан орын алады.

Дәрігер жекелеген немесе қарапайым адамдарды емдегенде оның түрлі жолдарын қарастырады. Мысалы, сары Зейда безгегін емдегенде дәрігер “дұшпандыққа қарсы дұшпандық” деген қағиданы және сары безгекті сұлының суымен емдеуге болатындығын білуімен қанағаттанып қана қоймай, өзінің кәсібіне байланысты игерген жеке білімінің көмегі арқылы Зейда безгегі ауруының себеп-салдарларын анықтай да білуі керек. Қалай болғанда да дәрігер сары безгекке қарсы ем қолдану алдында сырқатты жан-жақты бақылауға алуы керек. Мүмкін, ауруға ем қолданбастан бұрын суық пен дымқылдылық жағдайды қолдану, не болмаса сұлының суына басқа қажетті заттарды қосып, араластыру керек болар және т.б. Ал сұлының суын құю керек болса, оны қандай мөлшерде және қай уақытта құю керек екендігін ғана емес, сонымен қатар сырқат адамның арық-семіздігіне сай дәрі мөлшерін тағайындауды, тіпті күннің белгілі бір уақытын есепке ала отырып, Зейда безгегімен ауырған адамның хал-жағдайы да жан-жақты ескеріледі.

Осыдан кейін дәрігер сұлының суын қандай мөлшерде, қай уақытта қолдану керек екендігін мөлшерлеумен қатар оның сапасын да анықтайды. Ауруды емдеудің мұндай жолдары сырқат адамды мұқият тексерістен өткізгеннен кейін ғана қолданыс таба алады. Емшінің ауру түрін анықтауы (емдеуі) сырқаттқа шалдыққан адамның ең алғашқы кездегі хал-жағдайына (осы арада әңгіме Зейда безгек ауруы жайында болып отыр) тікелей байланысты болып келеді.

Ғылымның түсіндіруінше, тағайындалған емдік тәсілдерді қолдану кезінде әрбір дәрігер өзі оқып-тоқып, соған көңілі толған медициналық еңбектерден ғана мағлұмат алу және медициналық кітаптардағы біртұтас және жалпылама қағидаларға ғана сүйену науқас адамның ауруынан толық айығуына мүмкіндік бере қоймайды. Нағыз емшілік қабылет жеке жағдайларға байланысты тәжірибе барысында туындайтын емдік шараларға, қарапайым адамдарды сауықтыру

кездеріне, ауруға шалдыққан адамдарды бақылау мерзімінің ұзақтығына және оларға көмек беретін дәрігердің белгілі бір уақыт ішінде жинақтаған емшілік тәжірибесіне байланысты қалыптасады.

Сонымен, бағалы өмірлік тәжірибе өз мамандығын толық игеріп, емдік тәсілдерден толық хабардар болып, төмендегі көрсетілетін екі қасиетке ие болғанда ғана ойдағыдай жүзеге асады. Ол қабылеттердің біріншісі – өз кәсібінің қыр-сырлары мен оның тұтастық қасиетін танып-білу және еш нәрсені назардан тыс қалдырмай өз тәжірибесін одан әрі байыта түсу де, ал екінші қабылет – өз мамандығын жетілдіре отырып, белгілі бір уақыт ағымында ауру адамдарды емдегенде қол жеткізетін қабылет болып табылады.

14 г. Бұдан туындайтын ой: алғашқы ел билеушінің ісі де дәл осындай сипатта болып келеді. Ең бірінші кезекте мемлекеттік істерге жалпы заттар кірістіріледі және олардың баршасын жете білуді қамтитын hareketтермен ғана шектеліп қалмайды. Сонымен қатар ол біршама уақыт өткеннен кейін бақылау мен тәжірибе арқылы келген қабылетке де ие болуы керек. Ал бұл жағдай іс-әрекеттердің санын, сапасы мен уақытын анықтауға жол ашып береді. Мұндай жетістіктерге әрбір қалада, әр халықтың ішінде, тіпті әрбір адамның бойында туындаған барлық мәселелерге байланысты жетуге болады.

Қарама-қайшылықтардың орын алуына байланысты ел басқару кезіндегі hareketтер екі жақты болып келеді. Мені бұл арада белгілі бір қаланы, белгілі бір халықты және белгілі бір адамды айтып отырмын. Бір адамның басқа адамға байланысты қолданатын іс-әрекеттерінің жағдайын, оның әрбір қалада, әрбір қауымда немесе жеке жағдайда көріп-түйгендерін, немесе әр адамның белгілі бір қала немесе халықпен жүздескен кездеріндегі алған әсерлерін айқындауға көмек беретін күшті ежелгі адамдар ой-пікір деп атаған. Бұл күшке шұғылданған кәсіптің жәй-жапсарын жан-жақты біліп, оны ойдағыдай игеріп қана қоймай, адамдармен қарым-қатынастар жасау барысында жинақталған мол тәжірибені кеңінен қолданудың арқасында ғана қол жеткізуге болады.

15. Философияның саласы болып табылатын азаматтық ғылым іс-әрекеттерді, өмір салтын, жігерлілік және тағы да басқа қасиеттерді түбегейлі зерттеумен айналысады және оларға ғылыми тұрғыдан сипаттамалар береді. Алайда азаматтық ғылым жасаған анықтамалар жоғарыда аталғандардың белгілі бір бөлігін, белгілі бір мөлшерін ғана қамтиды. Ал бұл ғылым саласына жатпайтын қағидаларды айқындау басқа да ғылым салаларының үлесіне тиеді. Шындығында да, іс-әрекеттерді жан-жақты айқындау – философиядан да басқа толып жатқан ғылым салаларының бірлескен ғылыми қызметінің нәтижесінде ғана ойдағыдай жүзеге асырылады. Оның үстіне философия қамтымайтын, бірақ өзге ғылымдар тұрғысынан да зерттеп-білуді қажет ететін шексіз толып жатқан жағдайлар мен қағидалардың бар екендігі де ескерілуі қажет.

Ғылым екі бөлімнен тұрады. Оның бір бөлігі түрлі қалалар мен халықтарға тән және шын мәнісінде де солай болып көрінетін бақытты іс-әрекеттерді, өмір салтын, әдет-ғұрыптарды, мінез-құлықты және қайрат-жігерлілік қасиеттер жиынтығын танып-білуді қамтиды. Бұл жағдайда қалалар мен халықтардың ізгілікті және ізгіліксіз бейнелері де белгілі болып қалады.

Ал екінші бөлім ізгілікті іс-әрекеттер мен қабылеттерді орнықтырып, қала тұрғындарының арасында кеңінен насихаттап, енгізетін және оларды көздің қарашығындай сақтап, одан әрі дамытуға даңғыл жол ашатын іс-әрекеттерді танып-білуді қамтиды.

16. Одан кейін бұл ғылым ел билеудің ізгіліксіз әрекеттерінің түрлерін, олардың сандарын жіктейді. Сонымен қатар өз мақсатына жету үшін осы биліктің құзырындағы қала халқының көмегімен дәл осындай ел басқару әрекеттерінің әрқайсысы жүзеге асыратын істеріне де нақты сипаттама беріледі.

Одан әрі бұл ғылым саласы өзінің табиғаты жағынан ізгілікті болып саналмайтын іс-әрекеттер, өмір салты мен қабылеттер ізгілікті қалалардың жаулары болып табылады деп түсіндіреді. Өз кезегінде мұндай өмір салты мен саясат ел билеудің ізгілікті қызметі мен іс-әрекеттерінің де жауларына айналады. Ал ізгіліксіз қалаларға тән іс-әрекеттерге, өмір салтына және қабылеттерге келетін болсақ, олар да ізгілікті қалалардың жауы болып саналады.

17. Одан әрі кей кездерде ел басшылығы мен ізгілікті қалалардағы қалыптасқан өмір салтының нәліктен ізгіліксіз өмір салты мен қабылеттерге айналып кететіндігінің және сонымен қатар бұл қолайсыз үрдістердің қалыптасып, пайда болуының себептері мен бағыттарын да айқындап, ғылыми тұрғыдан жіктейді.

Ғылым сонымен қатар мемлекеттік істер ізгіліксіз сипат алап, кері кетіп, теріс бағыт алып кетпес үшін ізгілікті қалалар мен халықтар жүзеге асыратын іс-қимылдарды да жіктейді және оларды танып-біледі. Дәл осындай келеңсіз көріністер орын алып, ізгілікті қалалар мен саясаттың мән-мағынасы бұзылған жағдайда оларды ақиқат пен парасаттылыққа қайтадан апаратын жолдарды да таңдап, танып-білуді де, жіктеуді де басты назарында ұстайды.

18. Осыдан кейін барып қана ғылым ел билеу барысында қолданыс табатын ең алғашқы ізгілікті әрекеттердің бұл кәсіптің тұтастық қасиеттерін толық білмей тұрып, теориялық философияға сүйенбей тұрып және терең ғылыми парасаттылыққа жүгінбей тұрып, мақсат еткен ең басты нәтижесіне жете алмайтындығынан да хабардар етеді.

Парасаттылық дегеніміз – қала халқына, қалалар мен қауымдарға тікелей қатынасты іс-әрекеттер барысында жинақталған өмірлік тәжірибелер арқылы сипатталатын ерекше күш болып табылады.

Парасаттылық әрбір қауымның, әрбір қала мен халықтың белгілі бір қысқа және шектелген ұзақ уақыт шеңберіне, одан қалды ерекше бір дәуірге қатынасты іс-әрекеттерді, өмір салты мен қабылеттерді айқындауға мүмкіндік беретін

ізденістердің нәтижелілігіне жол ашып береді. Соынмен қатар ол қалаға, халыққа, қауымға не болмаса кездейсоқ туындаған жағдайларға тікелей қатысты іске асырылуға тиісті әрекеттерді де айқындап береді.

Парасаттылық дегеніміз – ел билеудегі алғашқы ізгілікті қызметтің өз бойына жинақтаған қасиеттері болып табылады. Біріншіден кейін жалғасатын сунна бойынша жүзеге асырылатын ел басшылығына тоқталатын болсақ, ол философияны оншама қажет етпейтін де сияқты болып көрінеді.

Ғылымның пайымдауынша, ізгілікті қалалар тұрғындарына ең пайдалысы мен ең ізгіліктісі – алғашқы болған билеушінің алдын-ала белгілеуі бойынша басшыларды белгілі бір уақыттан кейін бірін-бірі ауыстырып отыруы болып табылады.

Ғылым бірін-бірі ауыстырған басшылардың баршасының өз бойларына ізгілікті қасиеттерді барынша жинақтай білулері үшін қандай әрекеттер жасау керектіктеріне де баса назар аударады.

Ғылым қала басшыларының бойынан ізгілікті қасиеттерді іздестіре білудің қажеттігін де түсіндіріп береді, өйткені мұндай жағдай әкесінің жолын қуып, оның орнын басар-ау деген үміт оты тұтанғанда орын алады. Ғылым сонымен қатар ізбасарды жан-жақты жетілген нағыз ел билеуші дәрежесіне жеткізу үшін оның үлгілі ортада өсуін қадағалай отырып, оны қалай тәрбиелеу керектігін, қандай қоғамдық пайдалы істерге үйрету қажеттігін көрсетіп береді.

Ғылым сонымен бірге мәдениетсіздікке, надандыққа жол берген ел билеушілерінің өздерінің мемлекеттік қызметінің қыр-сырларын танып-білуге оншама күштарлық танытпайтындығын және философиямен шұғылданбайтындығына да баса назар аударады. Бірақ, олардың олардың қай-қайсысына болмасын қала өміріне байланысты өзіндік мақсаттарына қол жеткізуде ел билеу қызметі барысында жинақтаған азды-көпті тәжірибелеріне сүйенуге тура келеді. Сонымен мұндай билеуші жағымсыз және зұлымдық қасиеттерімен ерекшелетін іс-әрекеттердің көмегімен бұлыңғұр ізгілікке жеткендей сезінеді. Қалыптасқан жағдайға сай ол өзі жинақтаған тәжірибемен қатар, қала халқы басшылыққа алатын іс-әрекеттерге де ден қоюға мәжбүр болады. Ол өз бойындағы тәжірибені жинақтауға дәнекер болған және оған араласқандардың, одан қалды дәл осындай мақсатты көздеген бұрынғы ел басшыларының қалыптасқан тәжірибелеріне де сүйенеді. Ол өзінің тоқып-түйген қабылетіне сай уақыт сынынан ойдағыдай өткен тәжірибелерге еліктеуге барынша тырысады. Сөйтіп, өз бойындағы қасиеттерге байланысты жинақталған тәжірибеге сүйене отырып, жеке басының жағымсыз, зұлымдық және айлакерлік бет-пердесін аша түсетін істерді жүзеге асырып отырады.

19. Осыдан кейін ғылым әлемдегі барлық заттардың қасиеттерін түсіндіреді. Мұндай ғылыми түсінік жер жүзіндегі ең қарапайым заттардан басталады. Олар – өз болмысында басқаларды басқара алмайтындар қатарына жатқандықтан да, жоғарыдағыларға қызмет етуді ғана місе тұтады, яғни басқарушылық жұмыстармен ойдағыдай айналыса да алмайды.

Олардың қатарынан жарастырушылықсыз-ақ басқаратындар бөлініп шығады, ал олар өз бағыныштыларына жақынырақ болуға тырысады.

Ғылым ел билеудің сатыларын да және оған қажетті өлшемдерді де анықтап береді. Басшылықты қолға алу шын мәнісінде жеткіліксіз, ал табиғи органдар мен күштер өздерін басқара да алмайды. Сондықтан да, олар өздерін ойдағыдай басқара алатын басқа органдар мен күштерді қажет етеді. Ол аз болғандай оларды әрі басқаратын, әрі тәрбилей білетін басшылықтың қажеттігі де байқалып қалады.

Келесі сатыдағылардан біртіндеп дәл осыларды басқаруға қабылеті бар адамдар бөлініп шығады. Ғылым олардың ел басқарудағы сатыларын да және ел билеудегі алатын орындарын да анықтайды. Мұндай талпыныс басқалармен салыстырғанда мәндірек болғанымен де, шын мәнісінде әлі де болса толыққанды билік санатына жата қоймайды. Ғылым осы айтылғандарға қоса тәжірибелі ел билеуші шыққанға дейін табиғи күштер мен органдардың өздерін басқарып кете алмайтындықтарына да баса назар аударады. Осы себептен де болар, олардың әрқайсысы өздерін тәрбиелеп басқара алуға қабылетті өзге органдар мен күштерді қажет етеді.

Өз кезегінде жоғарыда аталғандардың қатарынан да біртіндеп басшылыққа қабылеттілер бөлініп шыға бастайды. Сөйтіп, төменгі сатыдан жоғарғы сатыға дейінгі заттардың парқын айқындау үрдістері жүзеге аса бастайды. Соның нәтижесінде басшылық жүйесі толықтай жетілу дәрежесіне жетеді.

Сонымен, бір жетістік біртіндеп реальды жетістікпен үндестік тауып, одан әрі дами түседі. Ғылым ең жоғарғы сатыға біртіндеп даму барысында жетілген ел билігіне жету үшін төменгі сатылардың белгілі бір мөлшерін сақтау қажеттігін де түсіндіріп береді. Ал әрбір нақты сатылардың дамуы барысында дамымаған сатылардың саны барған сайын азая түседі.

Ғылым осыдан кейін заттардың бұл қасиеттерінің жекелік және көпшілік сипатына да көңіл бөледі. Жоғарыда суреттелген кемелділікке жетудің басты жолы – үздіксіз процесс екендігіне көз жеткіземіз. Ел билеудің кез келген сатысы өзінің кемеліне жеткенше жан-жақты даму үстінде болады. Ал ең жоғарғы сатыға көтерілу тек қана “Жекеше” мәнді тұлғаға ғана байланысты болып келеді.

Ол қайталанбас қасиеттерімен ерекшеленгендіктен құдыреті де. Бұл өмірде Одан артық билеушінің болуы да мүмкін емес, тіпті “Оны” тәрбилейтіндей дәрежеге де ешкім де жете алмайды. Болмыста Одан басқаның барлығы да басқарылады. Тіршілікте кездесетін пендешілік кемшіліктерден “Ол” мүлде ада болып келеді. Одан асқан ізгілік те, жетілу де болмақ емес. Одан басқалардың баршасының бойларында кемшіліктер, сөзсіз, кездесіп отырады. Оған ең жақын саты – ең жетілген саты, бірақ “Оның” жеткен сатысына ешкім де жете алмайды.

20. Реалды саты азайып, жетілу барысында ол (реалдылық) өзінің шыңдалу шегіне жетеді. Міне, сонда ғана оның іс-әрекеттері қызметшілік сипатқа ие болады. Болмыста ештеңеге де жарамайтын заттар болмайды және ондай заттардың іс-әрекеттері басшылыққа тән іс-әрекеттерге айнала да алмайды.

Ең көне, ең алғашқы даралықтан асқан, одан да жетілген заттың болуы мүмкін емес. Сондықтан да, оның жасаған іс-әрекеттері қызметшілер жасаған іс-әрекеттерге мүлдем ұқсамайды десе де болады. Аралық сатыға ие болған әрбір зат бірінші билеушіге риясыз қызмет жасайды. Сонымен қатар ғылымның арқасында заттардың өзара қарым-қатынастары мен байланыстарынан да, олардың өздерінің табиғаты мен іс-әрекеттерін ретке келтіру әрекеттерінен де толыққанды мәліметтер аламыз. Дүниедегі заттар өздерінің сан-алуандығына қарамастан олардың барлығы да “Даралық тұлға” үшін бір заттай болып көрінеді және өздерінің жинақтаған табиғи қасиеттеріне байланысты бұл дүниеде алатын сатыларының шамасын айқындау да, одан қалды ел басшылығы мен қызмет етушілік барысындағы қалыптасатын іс-қылықтарды бағалау да оның еркінде.

21. Ғылым бұл қағидаларды адамның рухани күштеріне де, оның дене мүшелеріне байланысты да кеңінен қолданып отырады.

23. Одан әрі ғылым бұл қағидаларды ізгілікті қалаға байланысты пайдалана отырып, осы бір игі қасиеттерді өз бойына сіңіре білген ел билеуші мен бірінші басшы қалай болғанда да бізді қоршаған тылсым дүние мен болмыстың иегері де, қамқоршысы да болып табылатын Аллатағалаға бір табан болса да жақындай түсетіндігін ғылыми тұрғыдан дәлелдеп береді.

24. Сонан соң ғылым өздерінің іс-әрекеттері елді басқаруға емес, тек қана барынша қызмет етуге бағышталған қалалар мен қауымдар тұрғындарының түрлі сословиелерінің сатыларының ара жігін де айқындай түседі. Өйткені, олардың қайрат-жігерлік қасиеттерінің аясы қызмет етуге болмаса, билік жасауға мүмкіндік бермейді.

Ал аралық сатыдағы қауымдарды басқалар басқарады және олар өздерінен жоғары тұрғандарға риясыз қызмет етеді.

Ел билеушінің сатысына жақын тұрғандардың іс-әрекеттері басқалармен салыстырғанда әлдеқайда жетілгендіктен, олар жетілген басшылыққа жақындау болады және мұндай жағдайда олардың басшылықтың жоғары сатысына жетуге деген талпынысы сәтті аяқталып отырады.

Ғылым бұл іс-әрекеттердің басшылық жасауға икемділік танытқандарға ғана тән екендігін, сол себептен де олар қызметшілер қатарынан орын ала алмайтындықтарын да көрсетіп береді.

25. Сонан соң бірінші сатының, қызметшілер сатысының біртіндеп дамуы аңғарыла бастайды. Бұл үрдістер басшылық сатысына жақын тұрғандардың жоғары сатыларға жақындай түсуге деген ынтасымен сипатталады. Төменгі

сатыдан жоғарғы сатыға жалғасатын мұндай ілгерілеу жолы қала басшысының сатысына жеткенше өзінің заңды жалғасын тауып отырады.

26. Сонан соң барып қана басшы сатысынан бірінші басшы мен ізгілікті қаланың басшы қызметкерлеріне ақыл-кеңестер беріп отыратын дін қызметкерлерінің сатысына көтеріледі. Діндарлар барша халықты қасиетті дін жолына салады, олардың риясыз қызметінің арқасында Аллатағаланың шексіз мейірімділігінің қайнар бұлағы ашылады және қаланың бірінші басшысы да оның нұрлы шапағатын сезіне алатындай халге жетеді. Бұл саты – діни адамдарға тән саты болып табылады.

27. Дәл осындай бағыттағы біртіндеп даму үрдісі Аллаға жақын сатыға жеткенше бірде-бір толастамай, өз жалғасын таба береді. Алланың әрбір қасиетті сөзі әрдайым дәріптеле берсін!

Ғылым Алланың салып берген ізгі жолы мен ол меңзеген игі қасиеттерге бірінші ел басшысының қалайша ие болатындығына да көңіл бөледі. Соның нәтижесінде ол құдыреті күшті Алланың силаған қадыр –қасиеттері арқылы бүкіл қаланы, халықты немесе халықтарды ойдағыдай басқару қабылетіне ие болады. Осындай жағдайда ғана бірінші басшының билігі мәнділікке ие болып, орнатылған тәртіптер жүйесі қала өмірін жан-жақты қамти бастайды.

Ғылым құдыреті күшті Алла бүкіл әлемді қалай басқарса, ізгілікті қаланы да дәл осылай басқаруға болатындығын түсіндіріп береді. Шапағаты мол Алланың әлемді басқаруының ізгілікті қаланы басқарудан айтарлықтай айырмашылықтары болса да, олардың арасында тамаша үндестік бар екендігі ақиқат болар. Дәл осындай жарасымды үндестіктің осы бір жарық дүниені толық қамтып қана қоймай, ізгілікті қаланың немесе түрлі халықтардың өз арасында да қалыптасатындығы дау тудырмайды.

Ізгілікті қаланың түрлі органдары мен ерік-жігер қабылеттерінің арасында қандай бірлік, өзара байланыс, қалыпты тәртіп пен бірлескен әрекет қандай қажет болса, ізгілікті халықтардың өз араларында да дәл осындай қоғамдық қасиеттер ауадай қажет.

Бүкіл әлемді билеуші бұл пәни дүниенің барлық табиғи органдарын өзара келісім мен жан-жақты қарым-қатынастарға, табиғи реттілік пен өзара ынтымақтастыққа сай етіп жаратқандықтан олардың барлығы да басты мақсат үшін характер ететін бір заттай болып көрінеді. Олай болса, халықты басқарып отырған билеуші де қала мен халықтың арасында және олардың тыныс-тіршілігі мен жан дүниесінде де дәл осындай келісім, өзара тығыз қарым-қатынастар мен бірлескен әрекеттерге әкелетін органдар мен ерік-жігер жүйесін қалыптастыра да білуі қажет сияқты. Сонда ғана жеке бір халық немесе халықтар өздерінің әртүрлігіне, өз жағдайлары мен характертеріне қарамастан өздерінің іс-әрекеттерінің бірлігінің арқасында күш-жігерлерін басты мақсатқа жұмылдыра алады.

Ғылым дәл осындай құбылыстың адам денесі мүшелеріне де тән екендігін дәлелдеп береді.

Осы бір жарық дүниені жаратушының бүкіл әлем мен оның барлық бөлшектеріне туа біткен табиғи қасиеттерді, аса бай инстинктіні сый еткені сияқты, бұл тылсым дүние мен оның әрбір бөлшегінің болмысы қаншама уақыт болса да жаратылыстың құдыретіне сүйеніп отырады. Демек, ізгілікті қаланың билеушісі де дәл осындай харекеттер жасауға тиісті.

Ізгілікті қаланың әміршісі халықтар ынтымақтастығын ойдағыдай жүзеге асырып, олардың арасындағы қарым-қатынастарды нығайту мақсатын орындау барысында олардың жан-дүниесінде қалыптастырылған ізгілікті органдар мен қабылеттермен ғана шектеліп қалмаулары керек. Ол ізгілік пен игіліктің олардың жан дүниесінде бұрыннан-ақ орныққандығын ескере отырып, басқа да толып жатқан адамгершілік қасиеттерге жол ашып береді.

Бір сөзбен айтқанда, бұл дүниені Жаратушының салып берген қасиетті жолымен дұрыс жүре отырып, құдырет күшті Аллатағалаға барынша еліктеу және жаратқан ием дарытқан өзіндік ерекшеліктер мен инстинктерімен, табиғи түрлерімен сипатталатын болмыстың сан-алуандығына арқа сүйеп отыру қажет. Ал мұндай жағдайда дүниенің барлық түрлері олардың өз сатыларына сәйкес табиғи игілікпен өзара үндестік табады.

Сонымен қатар ол бұл дүние мен о дүниеде барша халықтар мен қалалардың шынайы бақытқа ие болып, өздеріне лайықты орын алып, сіңірген еңбектеріне сай аңсаған игіліктеріне жетулері үшін олар да қалалар мен халықтардың әрқайсысын түрлер мен ерік-жігер қасиеттерімен, көзқарастар жүйесімен қамтамасыз етеді. Ол үшін ізгілікті қаланың бірінші басшысы теориялық философияны да жете меңгере білуі қажет болар деп ойлаймыз. Олай болмағанда құдіретті Алла жаратқан әлемдік заттардың болмысын толық түсіне де алмаймыз. Сонымен қатар қаланың барлық бөліктерін өзара біріктіріп, байланыстырып және ондағы тіршілікті ұйымдастырып отыратын жалпы көзқарастар, пікірлер, сенімділік қасиет пен қала халқының нақты харекеттері болмаса осы айтылғандар ойдағыдай жүзеге де аспайды. Сонда ғана арман етіп, үміт отын тұтандырған шексіз бақытқа жету жолында олардың харекеттері өзіндік келісім және үйлесімділік табады.

Әбу Насыр әл-Фараби. 10 томдық шығармалар жинағы. 1-том. Метафизика (1 бөлім) Астана: ТОО «Лотос – Астана», 2007. – 320 б.

Редколлегия: Ә. Нысанбаев (төраға), Ж.Әбділдин, Т.Әбжанов, Қ. Әбішев, Қ.Әлжан (төрағаның орынбасары), Ғ.Есім, Т.Ғабитов, Д.Кенжетай, Ғ.Құрманғалиева, Ж.Молдабеков (төрағаның орынбасары), С.Нұрмұратов, М.Сәбит, А. Тайжанов. **Ғылыми редакторы** Ә.Н.Нысанбаев. **Құрастырушылар:** Нысанбаев Ә., Құрманғалиева Ғ., Сейтахметова Н. **Аудармашылар:** Ғабитов Т., Сандыбаев Ж., Құлсариева А., Затов Қ., Сағындықов Қ., Жанғалин М. Тайжанов Б. *Философиялық арабша-қазақша түсіндірме сөздігін жасаған:* Сандыбаев Ж.

ФАТИХА сүресі

Ағузу биллаһи мин аш-шайтани-р-ражим
Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!
Әл-хамду лил-ләһи Рабби-л-әләмин
Әр-р-Рахмани-р-Рахим
Мәлики йәми-д-дин
Иякә нағбуду уа иякә настагин
Аһдинә-с-сирата-л-мустаким
Сирата-л-ләзина әнгамта аләйһим
Ғайри-л-мағдуби аләйһим уа лә-д-даллин.
Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим.

(3 рет)

Құл һуа аллаһу аһад
Аллаһу-с-самад
Ләм йалид уа ләм йуләд
Уа ләм йакун ләһу куфкән аһад.

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим.
Субхана раббика Рабби-л-ғизати ғәммә йасфуна
Уа сәләму ғале-л-мурсәлина
Уа-л-хамду ли-л-ләһи Рабби-л-әләмин!
(сонынан қол жайып)
Субханә-л-ләһи уа әлхамду лиллаһи
Уа лә иллаһа илла-л-ла уа аллаһу акбар!

НҮРНАМА

Аңдатпа. Бұл кітап имам Ғазали кітапханасында сақтаулы екен. Егерде қандай да бір жағдайға тап болсаңыз Алла атынан бұл кітапта осыған орай оқылатын дұғалар жазылған. Бұл кітаптың қасиеті өте көп. Өткен замандарда бұл кітапты

ата-бабаларымыз қолынан тастамай алып жүріп, жастығының астына қойып жатып ұйықтайды екен. Бұл кітап ауру-сырқаудан және басқа да көптеген зиянды нәрселер мен түрлі әрекеттерден адамды сақтайды. Бұл кітап кейбіреулер айтқандай сиқыр, жазылық кітап емес, Құраннан алынған дұға аяттары. Бұл кітап сақтаулы тұрған үйде ырыс-береке артып, адамның жан дүниесі тазарады.

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Аууал махалака Алла тағала Хазірет саллааллаһу алайхи ссаллямның нұрын жаратып, 18 мың әлем және адамнан бұрын пайғамбарымыздың нұрын жаратып, басын сәждеге қойды.

Раббіл иззатадан пәрмен жетті, айтты: "Ей, менің нұрым, ей, менің хабибім, ей менің баргузидим, ей, менің пендем! Сенің дос, мейір, махаббатыңнан жеті дария жараттым: әуелі - ғылым дариясы; екінші- мүләйім қулықтық дариясы; үшінші- ақыл дариясы; төртінші- хикмат дариясы; бесінші-фақр (пақырлық) дариясы; алтыншы- мағрифат дариясы; жетінші-мағфират дариясы. Әзірет алайхи уассалляинның нұры әр дарияда он мың жылдан тұрды. Жетпіс мың жыл уақыт өткен соң Алладан пәрмен келді: "Ей, менің нұрым, ей менің хабибім, ей, менің баргузидим, ей, менің бандай хасым (пендем), ей, менің достым! Дариялардан шық!"

Хазірет нұры дариялардан шықты. Және Алла тағала бүкіл әлем паруардагеріөз пәрменімен айтты:

"Ей, менің нұрым, ей, менің хабибім, ей, менің баргузидім (сайланушы), ей, менің пендем! Сенің достық махаббатыңнан көп нәрсе жараттым. Менің құдайлығымды, сенің пайғамбарлығыңды, әуелі ақырына (соңына) машхұр қылайын деп. Пайымыңа жетті ме?" деді.

Пайғамбарымыз айтты: "Ахад-о, самад-о пак-о, паруардигар-о, сен білесің деді. Құдайтағаладан аян келді. Я, Мұхаммед, мен саған баяндайын. Әуелі-от. Екінші-жел. Үшінші-су. Төртінші- топырақ. Пайғамбар нұры Алланың пәрменімен Желге барып сәлем берді. Жел Алланың құдіретімен тілге келіп, "Уааллаейкумуссалам" деді. Хазірет Нұры айтты:

"Я жел, сен кімсің?" Жел айтты: "Пенде рухпын". Хазірет Нұры айтты: "Сен дүниеде не іс жасайсың?". Жел: "Нені қаласам соны жасаймын". Хазірет айтты: "Сен өз айыбыңды білесің бе?" Жел айтты: "Менің не айыбым бар?" хазірет Нұры айтты: "Сен барлық адамды көрерсің: Ал сені ешкім көрмейді". Жел сұрады: "Сонда айыпсыз сен бе?". Хазірет Нұры: "Ей, Жел, астағфыралла де. Пенденің айыбы көп. Айыпсыз. Тек-Алла ғана". Осыдан кейін жел "Ашһаду анна ла илаһ иллаллаһ, уа ашһаду анна Мухамадан абдуһу уа расулуһ" деп дін Исламға мушарраф болды (мойынұсынды). Одан кейін Хазірет Нұры Суға келді. Сәлем берді. Су да Алланың пәрменімен тілге келіп, "Алейкумсалам" деді. Хазірет Нұры айтты: "Ей, Су сен кімсің?" Су айтты: "Құдайдың пендесімін". "Дүниеде не іс жасайсың?" деді. Су айтты: "Қандай мақсатым болса соны жасаймын" деді. Хазірет Нұры: "Астағфыраллаһ де, пенде өз мұратыңша іс жасай алмас". Жел айтты: "Ей, Су, сен өзіңе қара, қандай айыбың бар?". Су айтты: «Менің не айыбым бар?». Хазірет Нұры айтты: "Бар нәрсені пәк етерсің, бірақ өзің

лас боларсың" деп. Су айтты: "Сонда айыпсыз сен бе?". Хазірет Нұры: "Астағфыраллаһ де пенденің барлығы күнәһар, басынан аяғына дейін айыбы көп. Айыпсыз тек Алла ғана". Сонда Су: "Ашһаду анна ла илаһа иллаллаһ уа ашһаду анна Мухаммадан абдуһу уарасулуһ" деп дін Исламға мойынұсынды. Одан кейін Мұхаммед Нұры Отқа келді, сәлем берді. От Алланың пәрменімен хал тілінде сәлемін алды. Хазірет Нұры айтты: "Ей, От, сен дүниеде не іс жасайсың?". От айтты: "Қандай істі мақсат етсем соны жасаймын" деп. Хазірет Нұры айтты: "Пенде өз мұратынша іс қыла алмас, бар нәрсе Алладан. Сен өз айыбыңды білесің бе?". От: "Менің не айыбым бар?" Хазірет Нұры: "Астағфыралла де, пендеде айып көп. Айыпсыз тек Алла ғана". От та калима шаһадат айтып, дінге кірді. Одан кейін Топыраққа (Жерге) келді. Оған сәлем берді. Топырақ та хал тілінде "Уа алейкумассалам" деді. Нұр айтты: "Сен дүниеде не іс қыларсың?" деді. Топырақ айтты: "Алла не бұйырса соны жасаймын" деді. Хазірет Нұры дереу топырақты құшты. Және айтты: "Әуелі-ақыры сені ықтияр етемін. Неге десең де сенен тәкаппарлық көрмедім. Хазірет Адамды сенде жаратса керек. Және саған жіберер. Құдай тағала хабар берер, қаулуһу тағала".

Әрбір адам осы төрт нәрседен (от, су, жел, топырақ) алыс болмас. Біреуінің болмысы-от, біреудікі-су, жел, топырақ. Әр пендеде бар.

Кімде-кім бұл "Нұрнаманы" оқыса немесе өзімен бірге сақтап тұтынса, екі дүниенің бәлесінен аман болар. Және қандай да бір мәжілісте оқыса, жиналған көпшілік тындаса, ол пенденің амал кітабына есепсіз сауап жазылар. Мақшар күні есеп кітабы он жағынан келер. Әр қандай күнәлары болса кешірілер. Тәні көрде шірімес. Иманы шайтан малғұнның шәррінен (азғыруынан) аман болғай. Және ол пендеге Таурад, Інжіл, Забур, Фурқанның сауабы берілер және ата-анасының күнәсін кешіріп, рахым етер және мұнафық болудан, жер сілкінуден, ахырет азабынан аман болар. Жақсылардың қатарында болып, қазылардың сауабын бергей. Егер кімде-кім шын ықылас ниетімен тындаса, құдай тағала айтады: "Онымен менің арамызда еш перде (бөгет) болмас және үш жүз он үш мұрсал пайғамбардың сауабы берілер немесе жұма күні кешкілік немесе дүйсенбі күні кешкілік оқыса қандай мақсаты болса да орындалар. Және нида келді. Я, Мұхаммед, сенің үмбеттерің менің пенделерім болар. Кімде-кім бұл наманы шафи, келтіріп, жүзіне сұртсе, қажеті орындалар. Хабарда келіпті, кімде-кім пайғамбар алайхиссаламның сипаттарын оқыса, онын шарапаты тиіп, екі дүниеапатынан аман болар. Есте сақтаңдар, бұл рысаланы өздеріңше бірге тұтыңдар. Мүбәдә ажал жетсе, жан беру жеңіл болғай. Рахмат періштелері күнәсі кешірілуін тілесін. Кімде-кім оқыса шахидтардың немесе жеті рет құлды азат етудің сауабын берер. Және жеті ұрпағына құдай рахмет қылар. Және рауаят қылыпты. Хазірет Әли Карамаллаһу уажһаһудан: Алланын пайғамбарына Құдай тағала хазірет Жәбірейілді жіберді. Бұл "Нұрнаманың" сауабы аса көп болар. Және жер жүзіндегі ақша, қаражат, малды садақа еткеннің сауабымен бара-бар. Егер кімде-кім дәреті болып оқыса, ақыл қасиеті арта түсер, барлық үмбеттерге хабар берсін. Хазірет Жәбірейіл: "Ахийиан ширахийиан" доп жетіп келді. Я, Мұхаммед, құдайың сәлем айтты, бүкіл періштелер (дурут) салауат айтты (Алла атымен) досым Мұхаммедке хабар бер, әркім оқыса немесе оқығанды тындаса, ол пендеме салихтардың сауабын беремін және олар жайында (шаһнида) аят келді: "Қаулуһу тағала:

фаман таби, а худаиға фа ло хауфун алайхим уалаһум иахзамун. Және олар жайында (шаһнида) аят пен пәрмен келді. Қаулуһу тағала: аллазина йастами, унал қаула фа йаттаби, уна ахсанаху».

Жәбірейіл әлейхиссалам айтты: "иа расулуллах бұл "Нұрнаманы" мейлі түрік, тәжік, араб немесе басқа да адамдар оқыса, оның мұратын Алла берер. Кімде-кім дәрет алып оқыса, төрт мұқаррап періште күнәсін тілеп, қиямет күніне дейін истиғфар айтар және ОЛПЕНДЕГЕ Иахия, Иса, Харун, Жақып, Исқақ, Ибраһим. Исмаил, Нух, Идрис, Шис, Дәуіт, Айиуп, Сүлеймен, Жиржис, Қызыр, Илияс және Хазіреті Мұхаммед және бүкіл пайғамбарлар салауатуллах алайхим ажма, инннің сауабын берер. Ол пенденің күнәсі мол даладағы құмдардай болса да кешірілер. Олардың көрі (жатар жері) жарық болар. Және бұл "Нұрнама" қасиетінен үйіне ұры түспес. Қарыздар болса Алла жәрдем берер, еш нәрсеге мұқтаж болмас. Ешуақытта жамандық көрмес. Күншілдерге, жаман адамдарға кіріптар болмас. Осы "Нұрнаманы" бойында сақтап, майданға барса оқ дарымас, ешбір апат, бәле, зиян-зақмат көрмес. Уақыты жеткенде бұл наманы көрге ала кірсе; ол үмбетін көр азабын көрмес. Мүнкір-нәнкір сұрағына оңай жауап берер. Сират көпірінен жасындай өтер. Амал намасы он қолына берілер. Ей, үмбеттерім, бұл бейопа, опасыз дүниеге мағрүр болмандар. Бес күндік өмірлеріңізді зая етпейсіздер. Нақыл (мысал) етушілер бойынша Имам Мұхаммед Ғазали рахматуллахи алайһиннің 400 кітапханасы бар еді. Ол оған кіріп, кітаптарын қарап еді, бұл "Нұрнаманы" көріп, оқып, есепсіз хош нұр болды. Және бұл кітапты Сұлтан Махмұд Ғазнауиғе алып бармақшы болыпты, он күндік жолға жаяу шықты. Он күн жүріп келіп, бір жерде демалып жатты. Ертеніне ерте тұрып Сұлтан Махмұдтың қызметіне көнді. Сұлтан Махмұд бұл "Нұрнаманы" көріп, шат-шадыман болып, бұл нама құрметіне шүкірлік етіп, мың қой, мың түйе құрбандық шалды. Және бүкіл ғұлама, машайхтарды, пақырларды жиияп, шапан жауып, есепсіз ниғмат берді. Бүкіл өз қоластына қарайтын жерлерге рауана болды. Өз ел жұртын, қала, ауылдарын аралады. Бір жерге келіп, түс көрді. Түсінде қиямет-қайым болып, Құдайдың пайғамбары жүз жиырма төрт мың нуқат бенант пайғамбарларымен келді. Сұлтан Махмұдтың күнәсін кештім, ақыретін жақсы (абад) еттім, алдына бейіш есігін аштым, қайсысын қаласа, сол есіктен кірсін" деді. "Нұрнаманың» қасиетінен Сұлтан ұйқыдан шошып оянды, қараса көргенінің бәрі түсі екен. Ол бұл көрген түсіне шүкірлік етіп, тоғыз жүз қой, бес жүз түйе құрбандық шалды және он мың аш-арыққа тон үлестірді. Мың мешіт, мың медресе, мың рабатсалдырды. Қағба жолына мың чох, құдық қаздырды. Жетім-жесірге мейрімді болды. Кімде-кім шек, күмән етсе, кәпір болар. Және бүкіл мұның сауабынан мақрум қалар. Жұмысы алға баспаса, бұл рысаланы өзінде тұтса немесе оқыса, ол пенденіңісі алға басар.

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

"Нұрнаманың" дұғасы:

Аллаһумма ижалин индана нуран.

Уа фи уажхи нуран. Уа фи раъси нуран.

Уа фи хажибнн нуран. Уа фи нафси нуран.
Уа фи сами нуран. Уа фи басари нуран..
Уа фи фами нуран. Уа фи лисаний нуран
Уа фи сифатий нуран. Уа фи ашқари нуран.
Уа қалби нуран. Уа фи изамин нуран.
Уа фи баданий нуран. Уа фи яди. нуран.
Уа фи ишмами нуран. Уа фи фавқи нуран.
Уа фи тахти нуран. Уа фи жабни нуран.
Уа фи адли нуран. Уа фи йиаманин
Уа фи ислами нуран. Уа фи хидаяти нуран.
Уа фи павти нуран. Уа фи қияси нуран.
Уа қияти нуран. Уа фи рукун нуран.
Уа фи сужуди нуран. Уа фи кууди нуран.

Уа фи қабри нуран. Уа фи мезани нуран.

Уа фи замири нуран. Уа фи бахри нуран.

Уа фи маъани нуран. Уа фи ахири нуран.

Уа фи қалби нуран. Аллаһумма зарни нуран.

Уа фи аъта нуран. Аллаһумма индака нуран.

Е нурус самауати уал арзи нуран. Уа фимарифатика нуран.

Уа фи вужудика нураи. Уа фил харими нуран. Субханал Халиқ нуран.

Раббана уатмимлана нуран. Иннака ала кулли шайъин қадир уа саллалаһу ала хайри халқиҳи Мухаммад уа алийһи уа ашабиһи ажмайн, Амин.

ТҮСІНДІРМЕ СӨЗДІКТЕР

Ма халака аллаһу тағала - Алла тағала, бірінші жаратқан нәрсе.

Ишти, ал-шұғылалану, кітапта бұл сөз - "исти,ал" деп басылған.

Раббул иззат-ізет егесі, яғни Алла.

Хабиб-сүйікті.

Баргузида-сайланған.

Дуввум-екінші.

Хилм-мүләйім құлықтық.

Севвум-үшінші.

Чахарум-төртінші.

Панжум-бесінші.

Фақр-бұл атау сөз болып, мақсаттық мал-дүние емес, тек Алла болғанын білдіреді. Мұнда байлықтын бар не жоқтығы емес; оған деген мунасибат (мухим).

Шашум-алтыншы.

Ма,рифат- Аллаға тән ғайып, әлем ғылымы.

Хафтум-жетінші.

Мағфират-бұл дүниеден саламат өтіп, Алланың инаятымен жаннатқа баруды білдіру.

Уажибул вужуд- өзінше бар болу, барлығы өзгеге теуелді болуды "мумкиnum вужуд" деп аталады.

Ислам пәлсафасында "Уажибул вужуд" тек Алла тағаланын вужуды. Қалған нәрселер "Мумкинул вужуд" дейді. Мұнда болмысты айтып отыр.

Хиждах хазар-он сегіз мың.

"Лак"- жүз мың дегені. Дегенмен "лақты" жүз мың емес екі жүз мың деу кифая болар.

Пайғамбар и Мурсал-кітапқа ие болған пайғамбарлар.

Бұл жерде "Лаухы қалам"-мұрат, тағдыр және оны билеуші күш.

Аршы-сегіз фалакты асқан қабатын қоршаған тоғызыншы фалак (қабат) фалакул афлак.

Курси-сегізінші, яғни әрекетсіз жұлдыздар қабаты (фалагы).

Жебірейіл-пайғамбарларға уаһи келтірген періште.

Макайл-махлұқатқа рыздық беруші періште.

Исраһил-қияметте сүр шалып, барша тірлік иесін өлтіруші, жоқ етуші, қырық жыл өткен соң екінші рет тартып тірілтуші періште.

Биһишт-жаннат.

Сидрату мунтаха-жетінші фалак шетіндегі ағаш болып, халыққа танымал амалдардың шекарасы есептеледі.

Жәбірейіл алайһиссалам да сидрадан ары өте алмас екен. Тек Расулуллах мигражк түні бұл шекарадан аршыға өткен дейді.

Туба-жаннаттағы бір үлкен ағаштын аты.

Жаннаттағы бір хауздың аты.

Шам қаласындағы мешіттің аты. Исламға дейін

Құбыла болып есептелінген.

Аса-таяқ, хасса.

Вады сарсар-күшті суық жел.

Раф-раф - 1/Қанат қағу. 2/Исфраил мақамы.

Хотам-мөрлі жүзік.

Мүйізден жасалған сырнай (шалғу).

Исфраил пайғамбар емес періште.

"О", "Алиф и нида" деп аталатын оның көмекшісі,

паруардигаро- ей, паруардагер дегені. Ахад-жалғыз,

Самад-жеп-ішпейді. Ықылас сүресіндегі Аллагаберілген сипаттардан.

"Хауо" немесе "жад" десе тура болады.

Бұл калимаи шаһадат (куәлік сөзі) болып мағынасы: Алладан өзге жаратушы жоқ, Мұхаммед оның пендесі және елшісі деп куәлік беремін. Қаулуһу тағала- "Ол ұлы заттын сөзі" деген мағынадағы бұл ибара ихитас құраннан алынғанын білдіреді. Ихитас біткенде "садақа-аллаһу азым"- ұлы Алла шын сөзді айтқан делінеді,

Шафи келтірмек-шапағат қолдау, қуаттау.

Азади күл- күлды азат ету.

"Карамаллаһу уажһуһу"- Алла оның абыройһнарттысын. Әзірет Әліге зікір етілгенде айтылатын дұға. Ахийһан

уаширайан- өте жақсы хабар, жан діліммен жеткіземін деген мағынада. Бақариа сүресінің 38 аятынан. Мазмұны: Менкөрсеткен тура ізбен барғандарға қауіп жоқ және олар қайғыда қалмайды.

Зумар сүресінің 18 аятынан. Мазмұны: Сөзге құлақ асқандар ен жақсысының ізімен барады. Төрт мұқарраб періште: Жәбірейіл, Макайл, Исрафил, Аәзірейіл.

Бұл тарихи оқиға емес, Имам Ғазали туылғанда Махмұд Ғазнауи әлдеқашан өмірден өтіп кеткен.

Қаламрау- үкімі жер астындағы жерлер. Қайим болмақ -тұрмақ, яғни жүз бермек.

Луқта и нубууат- набиликті зиммасына алған.

Иах- құдық.

Бұл **дұғаның** мазмұнын түсіну үшін төмендегілерді білу кифая:

Аллаһумма-я Алла, иж.ални нұран мені нұрға айналдыр., индака- жанында, қасында. Фи-Да. Уажих-жүз. Уажхи-жүзім. Фи уажхий-жүзімді. Ра,си-басым. Ша,ри-шашым. Хажибид-қасым. Сам,ий-тыңдауым. Басарий- көруім. Фамми-ауызым, изамий-сүйектерім, йадий-қолым. Шималий-солым (и,аным). Фауқи-үстім, тахти-астым. Жанбий-жаным, маутий- өлімім, қиямин-қияметте тірілуім. Афафи-қабірде өтер уақытым. Мадхали- барар жерімді, мизаний- өлшеуімді, үлесімді (қияметтегі), замирий -ішім, бужрий-қияметтегі ісім, ма,аний - мағына әлемім, ита-бағыштау, Нурус салауат уал арз-көктердегі, жердегі нұр. Яғни хақ тағала фи жаддика- ұлы дәрежеде. Карим-карам иесі. Субһана-бар нәрседен пәк. Халиқ-хүсни - қулық бар. Раббана- ей, иеміз, құдайымыз. Таммим-түгел ет, Лано-біз үшін, бізге. Иннака, ало куллу шай,ин қадир-ақиқатта сен барнәрсеге қадырсын (лайықсын). Салла аллаһу ало хайри халқиһи Мұхаммед уа алиһи уа ашабиһи ажма,ми- Алла жаратқанның жоғарғысы Мұхаммедтің және барша әулет жастарының данқын мүбәрәк етем.

ҚАДАХ ДҰҒАСЫ

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Рауаят қалыпты Анис ибн Малик разиллаһу анһуден. Хазірет саллаллаһу анһуге Алла тағала өз құдіретімен Хазірет Жәбірейілге әмір етті. Досым Мұхаммедті алып кел деп. Өзірет Жәбірейіл жүз мыңперіштелермен келіспайғамбарды жеті қат аспанға алып шықты. Аршы алада бір нәрсе көрді. Мұғаллақ тұрған, жақұттан жасалғай. Бұл Қадах дұғасының нұры екен. Жеті қат аспанды жарық қып тұр екен. Ешнәрсенің қасиеті бұл "Дуаикадахтың" қасиетіне тен келе алмас. Және бұл жеті қат аспанда ғажайыптарды көрді. Бірақ бұл "Қадахнамадан" асқан нәрсені көрмеді. Қысқасы танқаларлық жағдайда болды. Сонан сон қабы қаусайның алдына барып, уажиб ул ужудқа мінажат етті. Алла тағаладан аян келді. "Я, Мұхаммед, мұншама ғажайыптарды көрдің, қайсысын ұнаттын?"Пайғамбар айтты: "Сен әлем ус сирр уал хуфиятсын. Өзің,білесің. Және айтты: "Я, Мұхаммед, жүз құлдысеніңқиярына тапсырдым, қаласан жасармын, қаламасан жоқ». "Барлық нәрсені көрдің, қайсысынқолдадың, ұнаттын?" Пайғамбарымыз айтты: "Я,Алла, бұл "Дуаи қадахты" хош көрдім" деді. Және

нида келді. "Я, Мұхаммед, қазір бұл дұға жайындабаяндайын, Бұл дұға жайында менен өзге ешкімбілмесін;Бұл дұғаны күдіретіммен жазғанмын. Сеніннұрыннан және аспан, жерді жаратпастан бұрын жүз мыңжыл ілгері жаратқанмын. Егерде бұл "Қадақ" дұғасынұры болмаса; он сегіз мың әлем және дүниедегібарлық мақлұқатты жаратпас едім. Және бұл дұғашарапатынан Ай, Күн, Жер, Суды және жеті қаткөкті тіреусіз тұратын етіп жараттым.

Пайғамбарымыз айтыпты: "Егер менің айтуыммен және өз\ықыласымен осы дұғаны оқығанкісіге құдай тағала онтоғыз пайғамбары мұрсалды пейіштен қалаған орнын,он бір Ахметтің, он екі Мақсым пәкті,қырық төрт әулиенің, отыз үш мыңсахабанын, төрткітаптың сауабын ол кісінің амалнама кітабына жазады. Кімде-кімнің бүкіл дене мүшелері ауырса,иістіңзапыранмен жазып, жаңбыр суына езіп, ашнәріге ішсе, құдай тағала дертіңе шипа берер, иншаллаһи тағала. Бұл дұғаның қасиеті көп еді, мұхтасареттік.

ДҰҒА

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Бисмиллаһи уа биасмаиһи мубтада уа раббул ахираху уал улала инаята лаһу уала мунтаһа лаһу ма фиссамауатил-ула Аррахман алал аршис тауа аллаһул а,лим. Илла лиад-дайм ин,ама қахирул а,да Аррахман алалаулия атифун, биризхихи ма,руфун, билутфихи адилун, фи хукмихи алимун, фи мулкихи раримур-рухама, алимул улама, ғафурул фуқара, саһибул анбия, қадирун ала ма яма, субһана лахалхамид зил армил манийд фа залун лима юрид рабул арбаб уа мусаббабуласбаб. Уа разикул арзақ уа сабикул асбаб уа халикул ахлақ уа қадирур мақдур уа қахирул маққур уа адилун ярмул хашр уа нушур. Нулул уақиату рахимун алийм, ғафурун шакур, улһамду лиллаһи раббил армил азийм, уал һамдулиллахил-маликир рахийм. Алуалийил қадийм халикул армил азийм уас-самауати уал-арз уа һуа самийун адийм. Қабилут таууаб уағафируз-заиб шакурун халим хууал аууалуал ахир уаз-захир уал батин уаддаимур разик даууаб сахибул атая, маниул балая, шафиул яқийм уа яғфируз зунуб уа ятубун-надкмин уаястурул музнибини уа ю,минул хаифин фи мухибуссабирин, ла илаһа илла антал-қабир алма, буд уа ғафирул хатая, я шакур, я халийм, я қасирул атая, я алимул алам мафис-судур. Мунбатуз зар, уал амжар уал хубуб ганиюн алил-халқ қаимул арзақ алламул гуюб анталлазий камислихи шайун уа һууас-самиун алийм. Уа анта ала куми шайин қадир маяма аллах анта халаму сирин уа аланиятан уа ма фи тухфис судур уа қулуб ата қулта анта қулта ла тахнату мир рахматиллах ихфаз мин афагилдуния уаз-заман уал фасха уала тафзаху фи мауидиллах, аллаһи акбар, аллаһу акбар, аллаһу акбар ла илаһа иллаллаһ.

Рахманан рахийман, ла илаһа иллаллаһ, ғафуран шапура, ла илаһа иллаллаһ. Хаққан-хаққан, ла илаһа иллаллаһ, раббан-раббан, ла илаһа иллаллаһ, алима ма атиқан, ла илаһа иллаллаһ, та,будан уариқан, ла илаһа иллаллаһ. Иманан уа тахиқан, ла илаһа иллаллаһ, Мухаммадур расулуллах саллаллаһу алайһи уассалам. А,мудина,фирри уа шари уа дуния уа ахли уа мали уа уалади уазуррияти миншаъри куллизч шаррин юзина а;ида нафси жами ма разактани минне, матиллах уа ахбана уа ахуани мғшал му, минин уа му,минат биллахил алийил а,зим, нақала китабаху нақала хуллаһу азза уа жалла

хужжатуп иа илаһа иллаллаһ уа и уа қудратуллаһ уа қууатуллаһ уа азматуллаһ уа султануллаһ уасиатуллаһ уа миіаллаһ уа хукмуллаһ уа ауууллаһ. Лллаһу уа аіібияу уа малаикатуллаһ уа расулуһуллаһ уа а.узибиллаһи мии газабмллаһи уа иқабиллаһи уа сақиталлаһи уа нақайк! Уа мин китабиһ қад сабаһия мин зауалі не,шти уа мужибатил халақати уал фазихату фиддуния уа ахир биллаһил азим, фил ақли уал мади уал уалади уа индама,наяту мақаку.и маут алайхиссалам уа биллахим азим мин шаррин куллі зи інаррин ма ахафу уа ахзару уа миназзари ма ахафу минал араб уал ажам уа шаррил мин уа инс уа шаятин уа мишарра иблис уа жунузуху уа минмарри салатіі ат уа,ихим уа миншарри маязилу мииассамай уа ми ярижу фиһа уа іМиишарри ма ярижу филлліл. Уанаһар уа ма яхрижу минһа уа минкулли яауатим амта ахизин мин асиятихаиннараббӣ ана сифотіммустақийм. Лллаһума йяна ихтая аіт. кулли шаррин халактуху уа ихтараса бика минһумуа аузибиллаһи азим минал гарқи уал харақи уал хадами уал хаоади уал хижарати узалами уал фазихати уал фитноти уассауа.иқи уал жутуни уал бараси уал жа,миил ануаил балая фиддуния уал ахири уа аузбиллаһи азийм мин газатиллаһ уа мишиарри ма истигасабиҳил малакатил мазкарабун уал аябияу мурсалун уа наби ул Мухаммад саллаллаһи алайһи уассалам абдука уа расулух уа набиу уа асалука хайра куллаһу ла илаһа илла анта уахдака ла гаарика лак уа аниа Мухаммадан абдука уа расулака ла илаһа уаһдаһу ла шарйка лак илаһан, уаһидан, самадан, фардан, витран ламяттаһиз саһиба уа лауаладаи аллаһумма инни ас,алука биасмаикамлази ла илаһ иллаллаһу һуаар рахманир рахийм, аллази лаһул муллуссами уа би уал арзи уа һуа ала кулли шай,ин қадийр уа хашиятил асуаб уажиятил қулуб я афий мин қурбати уа я фи кулли уа хиссати уа я илаһи уа алиһи абаи Ибраһим уа Исмаил, Исхақ уа Якуб уал асбат уа Иса уа Муса уа Харун уа я Шаһис кулли нажоуулаһ раббӣ ла шарика лахууа саллаллаһу а,ло сайидина Мухаммадин уа алиһи ажма, ин уат та,ибин аттахарин аллаһумма истажип ясмоикал алим уа жамарат ибадакос салихин би рахматика арха ағоррахимин уа санлим фаслиман, даиман, қасира,хасбуналлаһ уа не,мал уакил, не,мал мауна уа не,мал насир гуфронака раббана уаилайкал машр уа ла хаула уала қууата илла биллаһил алийул азийм бмрахматика я архамарраһимин.

МАХЛУХАТНАМА

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Рауатта айтылыпты, кімде-кім бұл «Махлухатнаманы» оқыса немесе өзінде тұтып, сақтаса қиналып жан беруден хақ тағала өз панасында сақтайды. Екі дүниеде халайық алдында қадірлі мүқаррам болар, ешқандай қиыншылық көрмес. Пайғамбардын әрбір үмбеті бұл Дұғаны өзімен тұтып, көпшілікке насихаттап жүрсе, қиямет күні шапағаты тиер. Сапарға шықса қорған болар, зиян-тауқымет көрмес. Әрбір үйде бұл дұға болса ұры кірмес және апаттардан аман болар: отқа күюден, суға кетуден хақ тағала аман етер. Мүнкір-нәңкір сұрағы он, женіл болмақ.

ДҰҒАСЫ:

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Уауаһабна лаһу Исхақа уа Яъқуба Кулан хайдайна уа Нука хайдайна мин хабл уамин

зурриятиһи Даууда уа Сулаймана" уа Айюба уа Юсуфа уа Муса уа Харун. Уа казалика Нужзил мухсинин уа Закария уа Яхия уа Ийса уа Илияс. Куллун Минас-Саликийн уа Исмаил уал Ясаъ Юнуса уа Лутан уа кулун Фаззална алал Аламин уа саллаллаһу ала хаири халқиһи Мухаммадин уа Алиһи уа Асхабиқи ажмаийн. Бирахматика я архамар раһимин. Бұл дұға әркімде болса жың-періден сақтайды. Бұл дұға барша бәледен Алланың сақтауы үшін. Сауабы көп еді. Суық көзден сақтайды: Уаин якадуллазина нафарк лаюзлиқунака Биассариһим ламма самнуз зикра уа яқулуна инаһу ламажнун наума һууа илла зикрун лилаламин, амин.

БҰЛ ДҰҒА ДҮШПАН АЗҒЫРУЫНАНАМАН

Я шақырушы Ал ма, фақал. Ла илаһа иллаллаһу алмалакул хаққул мубийн. Ин дуаи бузуруг дархана башад харгиз фақр уа намурдди на бинад уа некбахт кардад.

БАҚЫТТЫ БОЛУ ҮШІН ОҚЫЛАТЫН ДҰҒА:

Бисмил-ләһи-р-Рахмани-р-рахим!

Я Аллаһ, Я Аллаһ, Я Аллаһ. Я раб, я раб, я раб. Я хай, я хай, я хай. Я қайюм, я залжалал уал-икрам. Асалук биисмикал а,лийм. Ала, зам ризқан қалалан тайибан, бирахматика архамар рахимийн.

ПЕРЗЕНТТІ БОЛУ ДҰҒАСЫ:

Бисмил-ләһи-р-Рахмани-р-рахим!

Аллаһ, Аллаһ, Аллаһ, Аллаһ, Аллаһ, Аллаһ,
Аллаһ, Аллаһ, Аллаһ, хай, хай, хай.
Саллаллаһу ала хайри халқиққ Мухаммад уа лаһу
уа асхабиһи ажмаийн, бирахматика я архамар
рахимийн. Дуаи банди забан душман уа адмиян уа
пирян қасди душман кунанд, матавандк илаж кардан
уа байян дуа бадшман галиб айад.

Бираһматика я арһамар раһимин.

Егер шаруа кісі бұл дұғаны кешкілік және ертеңгілік үш реттен оқыса, Алла тағала ырызқын молайтып, тапқан малын адал етер. Алла тілегін берер. "Я Аллах, я Аллах, я Аллах, я раб, я раб, я раб, я Қайюм, я зал-жалал уал-якрам, Аллаһумма инни асалухал аъзийм ан турзақана халалан тайибан бираһматика я арһамар раһимин".

ДҰШПАНДЫҚҚА ҚАРСЫ ЖӘНЕ ОҒАН ҮСТЕМ БОЛУ ҮШІН ОҚЫЛАТЫН ДУҒА:

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Адам уа баянат , хауа ийяка на,буду уа ийяка
наста,ийн суммун букмун умиян фаһум ла. Уа биһаққи
суммун букмун умиян фаһум ла юбсирун. Аһай, Аһай,
ба Аууали Ахадис.

Бираһматика я арһамар раһимийн.

Көп жылайтын нәрестеге кескіндемені жазып, бесігіне асып қояды.

Шешек тиген балаға бұл кескіндемені жазып, ішкізу керек:

Саудагерлер бұл дұғаны өзінде тұтса, сауда істері алға басып, ұстаз пір рухы ол кісіге риза болар:

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Ма яфта хуллаһ лилнами мии рахматин фала мумсика лаһа уама комсину уала мурсила лаһу мин баъдиһи уа һуал азийзул хакийм. Лаһана кулли шайъин амрул кун фаякун һаза мин фазли рабби я хайи я хайном бираһматика я арһамар раһимийн.

Нақыл етушілердең: пайғамбарымыз заманында Тафашат есімді әйел өмір сүріпті. Ол әйел өте суық көзді екен.«Егер тауга назар тіксе, тау бөлінерекен. Арыстанға қараса, арыстан жығылар екен. Бір күні сол әйел Имам Хасан мен имам Хусейнге назар салыпты. Олар замат сол демде ауырып, қалтырап зорға аяқ басып тұрыпты. Пайғамбарымыз көңілінде қайғы ұлғайып, Алладан тілек тілепті. Сол кезде Өзіреті Жәбірейіл осы дұғаны жеткізіпті. Пайғамбарымыз бұл дұғаны оқып, дем салғанда заматта әлгі әйелдің көзі шығыпты. Кімде-кім бұл дұғаны оқып, өзнде тұтса, жаман көзден, ащы тілден, суық көзден Алла сақтайды. Дұғанын басқа да қасиеттері көп еді, қысқарттық.

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Нараллаһу уас-султанул азийму уал-қадим уал уахидул карим уал уал калиматит тамма уал даъуатил мустажабат анис саһиби уа минал айнил жинни уал-инси мип ішра уал муһабба уал ушратил айн бил айн фааржиъил басара һал тара мин футур суммар жиъил басара карратайна янқалибу илайкал басару хашан уа һуа һасир сумма раббука зул жалали уал икрами, таммат.

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Аллаһума инни исалука йа самиъул гайб уа йа алимус сир уал-хафийат йа муһибуг даъуат уа йа қазиул хажат. Пираһматика я арһамар раһимин.

ИСМИ АЪЗАМ ДУҒАСЫ:

Кімде-кім бұл дұғаны оқыса, немесе өзіндо тұтса оннәрседен аман болар. Бірінші қорсыздықтан, екінші аурудан, үшінші қорлықтан, төртінші имансыздықтан, бесшінші ауыр науқастан, алтыншы ауру-сырқаудан, жетінші диуаналықтан, сегізінші таршылықтан, тоғызыншы көз тиюден, оныншы қиналып жан беруден.

Дұғасы төменде:

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Иа шафуъан шағална я нураи арсалаһул лаһу ихфазни минал-афат уал афат, бираһматика я арһамар раһимин. Салауат танжина.

Аллаһума салли ала сайидиңа Мухаммад салатан танжинаһа мин жамиил аһуали уал афати уа тақзи лана биһа жамиьал қажат уа тутаһхирина биһа мин жамиьи амат уа тарафна биһа аъла. Алдаражату уа таблигина биһа аһсалғаят мин жами-хайрат уа баъдалмамат ла һаула уа ла қууата илла .биллаһил алиюл аъзийм я хай, я қайюм талнат.

КОРКАЙ ДУҒАСЫ

Кімде-кім бұл дұғаны оқып жаттаса ел арасында құрметті болады, мәртебесі асады. Сауда қызметкерлері бұл дұғаны жазып, дүкеннің төрт тарапына қойса, заттары өтімді болады. Ержеткен, бойжеткен қыз-жігіттер бұл дұғаны өзінде тұтса, Алла тағала тез арада бақыт сыйлап, жақсы орындарды нәсіпетер. Амин.

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим. Аллаһума я раб Жабраил уа Микайил уа Исрафил уа Азраил уа Ибраһим уа Исмаил Исхақ уа Яькуб уа мунзилул баракат уа мунлимул Таурат уал йнжил уал Забур уал Қуръан уала қаула уала қууата илла биллаһил алиюл аъзийм, ла илаһа иллаллаһул маликул хаққул мубийн. Мухаммадур-расулуллаһ салиһул уаъдил амин. Я раб, я раб, я раб. Я хай, я хайюм, я зал жалали уал икрам. Асалукалазийм ин тарзуканий ризқаи халалан саййибан таййибан бираһматика я арһамар раһимии, Ямилиха махсимийна мислайна мир нуш дубур нуш назнуш кафштаийюм қитмийр.

БАЗ УА БЛИД ДУҒАСЫНЫҢ ҚАСИЕТІ:

Рауаятта айтылыпты: ал Хазірет уассалламанкімде-кім бұл дұғаны оқыса немесе өмірінде біррет оқып, тындаса, Алла кешірілуі мүмкін барлық күнәларын кешіреді. Қайырлы істерге қол ұрса, қажеті орындалар. Расул алайһиссалам айтады, я бірадар Жәбірейіл, бұл дұғаның қасиеті қандай? Жәбірейіл алайһиссалам айтады: Я, Мұхаммад бұл дұғанын

қасиетін ешкім білмес. Тек Аллаға ғана мәлім.

Дұғасы осы:

Бисмил-ләһи-р- Рахмани-р-рахим!

Ла илаһа иллаллаһул маликул һаққул мубийн.

Ла илаһа иллаллаһул маликул һаққул яқийн.

Ла илаһа иллаллаһул маликул һаққул қаххар.

Ла илаһа иллаллаһул маликул һаққул лази.

Ла ямут ла илаһа иллаллаһул маликул армил азийм, астағфируллаһ, я рахийм, астағфируллаһ, я рахман, астағфируллаһ, я азиз. Астағфируллаһ, я шақур, астағфируллаһ, я азим, астағфируллаһ, я қадийр, астағфируллаһ, я гуфран, астағфируллаһ, я маннан, астағфируллаһ, я ханнан, астағфируллаһ, я ғафур, астағфируллаһ, я қадийм, астағфируллаһ я сабур, астағфируллаһ я раззах, астағфируллаһ я ахад, астағфируллаһ я самад, астағфируллаһ я залжалали икрам, бираһматика я арһамар раһимин.